

فقرة نهم : شرکت تعهد می کند که در تمام مدت این امتیاز، بیست درصد از سود خالص فعالیت راه آهن را به دولت ایران پرداخت کند.

فقرة دهم : بر سر انقضای مدت این امتیاز که عبارت از هفتاد سال است باید اصحاب این امتیاز قبل از وقت در باب اینکه تصرف و تمتع این راه های آهن در دست ایشان باقی بماند و امتداد بیاید باید با دولت گفت و گو بکنند و قراری بگذارند؛ در صورتی که در این باب فی مابین دولت و اصحاب امتیاز قرار تازه میسر نشود، جمیع خطوط راه آهن که به حکم این امتیاز و قرارنامه ساخته شده باشد با مصالح ثابت و دواره خود مال دولت خواهد شد.

فقرة یازدهم : دولت ایران براساس این امتیازنامه، به اصحاب این امتیاز حق مخصوص و امتیاز انحصاری و قطعی می دهد که در طول این امتیاز در سراسر مملکت ایران از معادن زغال سنگ و آهن و مس و سرب و نفت و غیره و هر معدن دیگر که مناسب بدانند، بهره برداری کنند؛ به غیر از معدنی که ملک مردم است و صاحبان آنها الان در آنها کار می کنند. درخصوص این نوع معادن هر گاه شرکت بخواهد آنها را بخرد، باید با صاحبان آنها به توافق برسد و با رضایت طرفین معامله انجام شود.

هیچ یک از کارگزاران و مأمورین دولتی و مذهبی و هیچ یک از مردم عادی نمی تواند درخصوص یک معدن ادعای حق تصرف نماید، مگر اینکه که مدت پنج سال قبل علناً و با معرفت و تصدیق عامه در آن معدن کار کرده باشد.

هر معدنی که شرکت کشف بکند، مثل زمین ساده عادی محسوب خواهد شد و از جانب کمپانی به قیمت متداول آن ولایت خریده خواهد شد و اگر لازم بشود، دولت صاحب یا اصحاب آن زمین را مجبور خواهد کرد که آن را به قیمت متداول آن ملک به شرکت بفروشد.

دولت معادن طلا و نقره و جواهر را برای خود نگاه می دارد. در مورد این نوع معادن دولت می تواند با کمپانی قراردادهای مخصوص امضا کند.

فقرة دوازدهم : پانزده درصد از سود معدنی که شرکت بهره برداری می کند، به دولت ایران پرداخت می شود.

فقرة سیزدهم : برای فعالیت معادن و اتصال آنها به راه آهن و تراموا و راه های دیگر، هر قدر زمین که لازم بشود، از املاک خالصه به صورت رایگان به شرکت داده خواهد شد. در مورد معادن، شرکت از همان امتیازاتی که در فقرة ششم برقرار است، بهره مند خواهد بود.

فقرة چهاردهم : دولت ایران به اصحاب این امتیاز حق مخصوص و امتیاز انحصاری و قطعی می‌دهد که در مدت این امتیاز از جنگل‌های ایران بهره‌برداری کنند.
پانزده درصد از سود حاصل از بهره‌برداری جنگل‌ها به دولت ایران پرداخت خواهد شد.

فقرة پانزدهم : دولت ایران به اصحاب این امتیاز، اجازه می‌دهد که در مدت این امتیاز در تمام ممالک ایران به جهت برگرداندن رودخانه‌ها و مجاری آب‌ها و ساختن بندها و سدها و ساختن استخرها و آبراه‌ها و انتقال آب‌ها به نقاطی که اصحاب این امتیاز مصلحت بدانند، هر نوع فعالیتی که لازم باشد، انجام دهند. شرکت به صاحبان زمین‌هایی که به خاطر عبور این آب‌ها زیان ببینند، خسارت پرداخت خواهد کرد.

شرکت قیمت آب‌هایی که بخواهد بفروشد را، به اتفاق دولت ایران و یا با رضایت طرفین معین خواهد کرد. دولت ایران از سود خالص این آب‌ها سالیانه پانزده درصد دریافت خواهد کرد.

فقرة شانزدهم : به جهت ساختن راه آهن که امتیاز آن به حکم این قرارداد و به اصحاب این امتیازنامه واگذار و داده شده است و به جهت اجرای اعمالی که مقتضی کارها و اقدامات دیگر است که در فوق ذکر شده است، دولت علیه ایران به بارون دو رویتر و شرکا یا به وکلای او اجازه و اختیار تمام می‌دهد که به حکم این قرارداد ابتدا یک سرمایه‌اولی که عبارت از صد و پنجاه میلیون فرانک یا شش میلیون لیره انگلیس باشد، به رسم حصه‌های شراکت یا سندهای قرض صادر نمایند، منفعت و قیمت و طرز و شروط صدور این مبلغ را خود اصحاب این امتیاز مشخص و معین خواهند کرد.

فقرة هفدهم : دولت علیه ایران در ازای هر مقدار سرمایه که صادر شده باشد یا بعد صادر شود، پرداخت سالیانه پنج درصد سود و علاوه بر آن دو درصد هم به جهت ادای سرمایه به کمپانی ضمانت می‌کند.

فقرة هجدهم : این ضمانت هفت درصدی از طریق سود حاصل از معادن و آب‌ها و جنگل‌های ایران و پس از پایان کار ساخت راه آهن دریای خزر به خلیج محاسبه خواهد شد.

فقرة نوزدهم : دولت ایران تعهد می‌کند که اجازه گمرک‌های ایران را از تاریخ ماه مارس سنه یک‌هزار و هشتصد و هفتاد و چهار مسیحی تا مدت بیست و پنج سال به اصحاب این امتیاز بدهد؛ به این منظور اصحاب این امتیاز مبلغ اجازه فعلی را به دولت پرداخت خواهند کرد و علاوه بر آن، سالیانه مبلغ پانصد هزار فرانک یا بیست هزار لیره انگلیس نیز خواهند پرداخت.

این شرایط برای پنج سال اول قرارداد مقرر است، و از ابتدای سال ششم در عوض این پانصد هزار فرانک، به غیر از قیمت اجاره، سالیانه شصت درصد سود خالص گمرکات را به ایران خواهند پرداخت.

فقره بیستم: در صورتی که دولت ایران بعد از این مصمم شود که امتیاز بانک را یا امتیاز یک دستگاه اعتباری را از هر قبیل که باشد به کسی بدهد، این امتیاز از امروز برای شرکت محفوظ و معهود و مخصوص است و این شرکت بر جمیع اشخاص و کمپانی‌های دیگر اولویت خواهد داشت.

فقره بیست و یکم: برای انجام و اجرای هر کاری از قبیل گاز و فرش کوچه‌ها و تزئین پایتخت و راه‌ها و شوسه‌ها و چاپارخانه و تلگراف‌ها و آسیاها و کارخانجات آهن‌آلات و سایر کارخانه‌ها و غیره که بعد از این امتیازی بخواهند، اصحاب این امتیاز بر دیگر اشخاص و کمپانی‌ها اولویت خواهند داشت.

۱۰- امتیاز لاتاری

میرزا ملکم خان در سفر سوم ناصرالدین شاه به فرنگ، با پرداخت مبلغی به عنوان رشوه به شخص شاه توانست رضایت او و امین‌السلطان را برای امضای امتیازنامه تأسیس قمارخانه در ایران یا اصطلاحاً قرارداد لاتاری جلب کند. این قرارداد مابین دولت قاجار و یک تبعه فرانسوی به نام «بوزی دو کار دوئل» که منشی سفارت ایران در لندن بود، امضا شد.

ملکم خان پس از اخذ قرارداد با زدوبندهایی که در بازار لندن داشت توانست امتیاز لاتاری را به سندیکای انگلیس و آسیا با اخذ پیش‌قسطی به مبلغ بیست هزار لیره بفروشد. اما مدتی از امضای قرارداد نگذشته بود که این قرارداد با مخالفت روحانیان و روشنفکران و مخالفان در ایران روبه‌رو شد و ناصرالدین شاه و امین‌السلطان هم به دلیل فشار بسیار زیادی که بر آنها وارد شده بود، آن قرارداد را لغو کردند.

متن امتیازنامه: نظر به دولت‌خواهی و خدماتی که عالیجاه... نسبت به دولت ایران ابراز نموده، شاهنشاه ایران، امتیاز کل معاملات بالاتری (قرعه) و استقراض‌های عمومی بالاتری و ترتیب کمپانی‌های بالاتری یعنی قرعه و فروش بلیت‌های بالاتری و بازی‌های عمومی بالاتری از قبیل «رولت» در کل ممالک ایران را به مدت ۷۵ سال مخصوصاً و منحصرأً با شرایط ذیل به عالیجاه مشارالیه دادند و او هم با شروط ذیل این امتیاز را قبول کرده و در جمع این معاملات و ترتیبات و استقراض‌های بالاتری که به حکم این امتیاز حق مخصوص و انحصاری عالیجاه... است.

■ عالیجاه مشارالیه هر سال بیست درصد از سود خالص این کار را به خزانه دولت پرداخت خواهد کرد که اولیای دولت ایران به اختیار خود صرف امور خیریه ایران نمایند.

■ دولت ایران حق خواهد داشت که توسط یکی از مأموران خود هر سال حساب سود خالص صاحب این امتیاز را تحقیق نماید.

■ اعلیحضرت این امتیاز را در حق عالیجاه... و در حق صاحبان حقوق او با امضای خود تصدیق و مقرر فرمودند و از تاریخ امروز بر عهده دولت ایران واجب است که حقوق این امتیاز را به درستی محفوظ و مجری بدارد و این معنی به طور صحیح مقرر است که انجام این معاملات و بازی های لاتاری و خرید و فروش بلیت ها و تمبرهای قرعه و لاتاری در ایران برای هیچ کس اجبار نخواهد بود و در سراسر ایران هر کس، خواه تبعه ایران و خواه تبعه کشورهای دیگر، کاملاً مختار خواهد بود که به میل خود داخل معاملات بالاتری بشود.

۱۱- قرارداد (امتیاز) توتون و تنباکو

فصل اول : صاحبان این امتیازنامه هر سال مبلغ پانزده هزار لیره انگلیسی به خزانه دولت ایران پرداخت خواهند کرد.

فصل دوم : کشاورزان و اصناف ایرانی تنها در صورت داشتن قرارداد ثبتی و اجازه نامه ای که از سوی صاحبان این امتیاز صادر می شود، می توانند به کشت و خرید و فروش اقدام کنند.

فصل سوم : صاحبان امتیاز یک پنجم سود سالیانه خود را به دولت ایران پرداخت خواهند کرد.

فصل چهارم : وسایل کارخانه و دیگر لوازمی که صاحبان این امتیاز به ایران می آورند، از عوارض گمرکی و غیره آزاد خواهد بود.

فصل پنجم : حمل و نقل توتون و تنباکو در ایران بدون اجازه صاحبان این امتیاز ممنوع است، مگر آن مقدار که مسافران برای استفاده روزانه خودشان همراه داشته باشند.

فصل ششم : قیمت محصول توتون و تنباکو با توافق کشاورزان یا مالکان و صاحبان این امتیاز تعیین خواهد شد، ولی در صورت عدم توافق طرفین، به داور مورد رضایت طرفین مراجعه خواهد شد و حکم قطعی داور به اجرا درخواهد آمد.

فصل هفتم : دولت ایران متعهد می‌شود که تا پایان مدت قرارداد میزان مالیات و عوارض و گمرکات توتون و تنباکو را از مقدار فعلی افزایش ندهد.

فصل هشتم : کسانی که این شرایط را رعایت نکنند و نیز کسانی که توتون و تنباکو را نگهداری کنند، مجازات و جریمه خواهند شد.

فصل نهم : صاحبان این امتیاز مختار خواهند بود تمام حقوق یا امتیازات و یا تعهدات و غیره خود را به هر کس یا کسانی که میل دارند منتقل کنند، ولی پیش از این کار باید به دولت ایران اطلاع دهند.

فصل دهم : کشاورز و یا مالک توتون و تنباکو هر زمان که محصول خود را برداشت کند، باید به نزدیک‌ترین وکیل صاحبان این امتیاز اطلاع بدهد که محصولش به چه مقدار است، تا اینکه صاحبان این امتیازنامه بتوانند تعهدات فصل ششم را اجرا کنند.

فصل یازدهم : صاحبان این امتیاز حق نخواهند داشت زمین خریداری کنند، مگر به اندازه مورد نیاز برای انبار و دیگر نیازها.

فصل دوازدهم : کشاورزان براساس شرایطی که توسط صاحبان این امتیاز و دولت ایران تعیین می‌شود، می‌توانند بخشی از ارزش محصول خود را پیشاپیش دریافت کنند.

منطق و فلسفه طراحی درس

یکی از ویژگی‌های شاخص تاریخ‌نگاری جدید، فراتر رفتن از دایره تنگ تاریخ سیاسی - نظامی (توصیف شرح حال و اقدامات حاکمان و صاحبان قدرت) و توجه جدی به ابعاد مختلف زندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جوامع و توده‌های مردم در گذشته است. نگاه جامع و متوازن تاریخ‌نگاری جدید به گذشته، علاوه بر آنکه موجب شناخت کامل و دقیق‌تر زندگی بشر در طول تاریخ می‌شود، مطالعه آن را جذاب‌تر و معنادارتر نیز می‌سازد.

مواجهه ایران با غرب در دوره قاجار، تنها به حوزه سیاسی - نظامی محدود و محصور نماند و ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فکری و فرهنگی جامعه ایرانی را نیز در بر گرفت. مواجهه مذکور باعث تغییر و تحولات گسترده‌ای در عرصه‌های فوق شد و روند تاریخ معاصر ایران را به طرز فزاینده‌ای تحت تأثیر قرار داد. تغییر در مناسبات و قشربندی اجتماعی، دگرگونی شرایط اقتصادی به ویژه کشاورزی و صنایع دستی و کارگاهی، و تحولات شگرف حوزه فرهنگ، هنر و آموزش، از جمله آثار و پیامدهای مواجهه ایران با تمدن جدید غرب در عصر قاجار به شمار می‌روند. همین تغییر و تحولات بودند که زمینه‌ساز رویدادی مهم و سرنوشت‌سازی همچون انقلاب مشروطه شدند.

بنابراین، مطالعه اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره قاجار، اهمیت و نقش فراوانی در شناخت تحولات تاریخ معاصر ایران و وضعیت کنونی جامعه ایرانی دارد.

هدف‌ها و انتظارات

هدف کلی :

- با استفاده از شواهد و مدارک تاریخی، بتوانند وضعیت اجتماعی، شرایط اقتصادی و برجسته‌ترین دستاوردهای علمی، فرهنگی و هنری ایران در دوره قاجار را شناسایی، ارزیابی و تحلیل کنند.

هدف‌های جزئی :

- شناسایی شیوه‌های زیست و تولید جامعه ایران در عصر قاجار و بیان ویژگی‌های کلی هر شیوه؛
- ارزیابی و تحلیل عوامل و دلایل رکود صنایع بومی به خصوص صنعت نساجی در دوره قاجار؛
- تجزیه و تحلیل دگرگونی‌های شیوه‌ها و ابزارهای تولید بخش کشاورزی در زمان قاجار؛
- شناخت دلایل کاهش یا افزایش شدید تولید برخی محصولات کشاورزی در عصر قاجار؛
- ارزیابی و تحلیل علل، آثار و پیامدهای شکل‌گیری مراکز آموزشی نوین در دوره حکومت

قاجاریان؛

- شناسایی گونه‌های هنری شاخص در عصر قاجار و تشریح ویژگی‌های آنها؛
- شناسایی مصادیق برجسته معماری ایران در دوره قاجار؛
- ارزیابی تأثیرات معماری غربی بر معماری ایران در زمان قاجار.

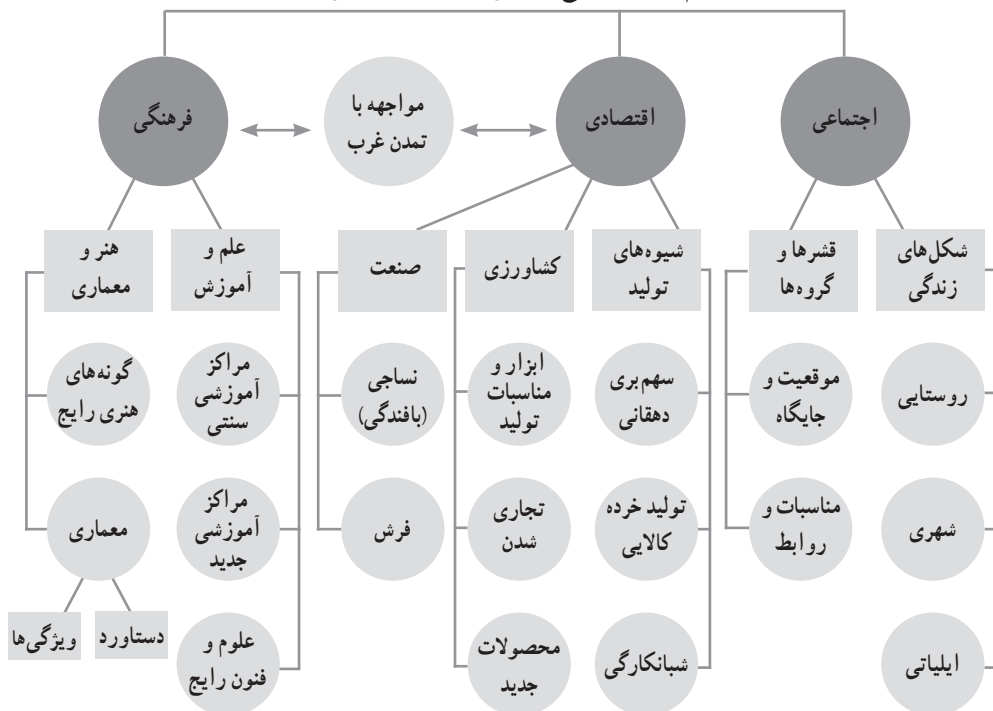
انتظارهای عملکردی

انتظار می‌رود دانش‌آموزان در پایان تدریس درس بتوانند :

- ✓ شیوه‌های زیست و تولید سه‌گانه ایران را در دوره قاجار فهرست و ویژگی‌های اساسی هر یک را بیان دارند.
- ✓ دلایل و عوامل رکود صنایع دستی ایران در عصر قاجار، به ویژه صنعت نساجی را شناسایی و تحلیل کنند.
- ✓ تغییر و تحولات بخش کشاورزی (شیوه‌ها، ابزار تولید و محصولات) ایران در دوره قاجار را ارزیابی و توصیف کنند.
- ✓ دلایل رونق صنعت بافت فرش را در ایران عهد قاجاری شرح دهند.
- ✓ چرایی شکل‌گیری مراکز آموزشی جدید در زمان حکومت قاجار و تأثیرات اجتماعی، فکری و فرهنگی آن را تجزیه و تحلیل نمایند.
- ✓ برخی از گونه‌های هنری رایج در دوره قاجار را فهرست و ویژگی‌های شاخص آنها را توصیف کنند.
- ✓ ویژگی‌های شاخص معماری ایران در عهد قاجاریه را شناسایی و بیان کنند.
- ✓ مصادیقی از تأثیرات شاخص هنر اروپایی را بر هنر و معماری ایران در عصر قاجار برشمارند.
- ✓ نمونه‌هایی از وسایل و دست‌ساخته‌های هنری عصر قاجار و یا تصویر آنها را گردآوری و در مدرسه به نمایش بگذارند.

شبکه مفهومی

شبکه مفاهیم درس ۴ (اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی عصر قاجار)

مرور فعالیت‌ها

فعالیت ۱

منطق: این فعالیت علاوه بر آنکه دانش‌آموزان را برای شروع درس آماده می‌سازد، ناظر بر یکی از ویژگی‌های برجسته تاریخ‌نگاری جدید، یعنی توجه به زندگی عموم مردم و اهتمام به قشرها و گروه‌های مختلف اجتماعی است.

راهنمایی برای اجرا: دانش‌آموزان را به مطالبی که در درس ۱ کتاب یاد گرفته‌اند، ارجاع دهید و ویژگی‌ها و خصوصیات تاریخ‌نگاری مدرن، از جمله نگاه جامع، متوازن و متعادل به گذشته را یادآوری کنید تا اهمیت توجه به زندگی اجتماعی و اقشار مختلف مردم در مطالعه و شناخت دوره‌های تاریخی را درک و فهم کنند.

فعالیت ۲

منطق و نحوه اجرا: این فعالیت بدین منظور طراحی شده است که دانش‌آموزان از طریق مطالعه و ارزیابی شواهد و مدارک مأخوذ از منابع تاریخی، بخشی از آثار و پیامدهای مواجهه ایران با تمدن جدید غرب را در حوزه اقتصادی، به ویژه صنایع دستی و کارگاهی، استنباط و تحلیل کنند.

فعالیت ۳

منطق و چگونگی اجرا: یکی از پیامدهای مواجهه ایران و تمدن جدید غرب در دوره قاجار در حوزه اقتصاد، تجاری شدن بخش کشاورزی ایران و تولید به منظور صادرات و تأمین ارز برای واردات بود. طبیعی است تجاری شدن قسمتی از تولیدات کشاورزی، به خصوص کشت وسیع محصولاتی همچون ابریشم، تنباکو، پنبه و تریاک به هدف صدور به بازارهای خارجی، آثار و پیامدهای نامطلوبی برای تولیدات سایر محصولات کشاورزی به ویژه غلات و مواد غذایی به همراه داشت و در مواردی باعث تشدید قحطی و کمبود نان و آذوقه شد.

فعالیت ۴

منطق و نحوه اجرا: یکی از پیامدهای مواجهه گسترده اقتصادی ایران با غرب در دوره قاجار ورود محصولات جدید کشاورزی به ایران بود که تأثیر بسزایی نه تنها بر تولیدات بخش کشاورزی، بلکه تأمین مواد غذایی در کشور ما بر جا گذاشت. فعالیت ردیف ۴ فرصتی فراهم می‌آورد تا

دانش‌آموزان، ضمن کسب اطلاعاتی دربارهٔ این موضوع، روی پاره‌ای مسائل مربوط به آن تأمل و تفکر کنند.

فعالیت ۵

منطق و نحوهٔ اجرا : شخصیت و اقدام‌های اصلاحی امیرکبیر در عصر قاجار، یکی از مفاهیم مهم است که در برنامهٔ درسی تاریخ همواره مورد توجه بوده است. دانش‌آموزان در کتاب مطالعات اجتماعی پایهٔ نهم دربارهٔ امیرکبیر و اقدامات او برای اصلاح امور کشور، مطالب گوناگونی را خوانده‌اند. موقعیتی در کلاس فراهم آورید تا آنان از طریق گفت‌وگو پاره‌ای از این اقدام‌ها، از جمله کوشش برای توسعهٔ علمی و فرهنگی ایران و تأسیس مدرسهٔ دارالفنون را به خاطر آورند و شرح دهند. سپس پرسش فعالیت مذکور را طرح کنید و برای آنکه دانش‌آموزان به پاسخ مناسب برسند، آنها را به مطالبی ارجاع دهید که در درس سوم کتاب درخصوص سیاست‌های انگلستان و روسیه نسبت به ایران خوانده‌اند.

فعالیت ۶

منطق و نحوهٔ اجرا : این فعالیت علاوه بر معرفی یکی از منابع تاریخی دورهٔ قاجار، موقعیتی فراهم می‌آورد که دانش‌آموزان تأثیر ظریف فرهنگ و هنر را بر سیاست و نقشی که هنرمندان ایران‌زمین با ظرافت و دقت تمام ایفا می‌کردند تا به لطایف‌الحیلی مانع خشونت و ستم فرمانروایان مستبد نسبت به مردمان فرودست شوند، درک کنند. دانش‌آموزان را راهنمایی و هدایت کنید تا از این منظر، متن شواهد و مدارک را بخوانند و در آن تعمق و تأمل کنند.

منطق و فلسفه طراحی درس

انقلاب مشروطه، نقطه عطف و رویدادی مهم و سرنوشت‌ساز در تاریخ ایران محسوب می‌شود. زیرا برای اولین بار ایرانیان از طریق یک جنبش سیاسی – اجتماعی گسترده و فراگیر خواهان دگرگونی اساسی نظام سیاسی و برقراری حکومت قانون در کشور خود شدند. انقلاب مشروطه با اعتراض‌های مردمی در تهران و برخی شهرهای دیگر در سال ۱۳۲۳ق/ ۱۲۸۴ش اوج گرفت و سال بعد با صدور فرمان مشروطه توسط مظفرالدین‌شاه در گام نخست به پیروزی رسید. پس از آن در مسیر تحقق آرمان‌ها و هدف‌های خود با فراز و فرودها، و کامیابی‌ها و ناکامی‌های متعددی رو به رو شد تا اینکه در سال ۱۹۱۴م/ ۱۳۳۲ق/ ۱۲۹۳ش جنگ جهانی اول آغاز گشت و ایران به اشغال بیگانگان درآمد و صحنه کارزار نیروهای دولت‌های متفق و متحد شد.

از آنجا که موضوع حکومت قانون و استقرار نظام سیاسی مردم‌سالار (دموکرات) در شرایط کنونی جامعه ما یک مسئله مهم و اساسی به‌شمار می‌رود، مطالعه رویدادهای دوره ۱۰ ساله انقلاب مشروطه (۱۲۸۴-۱۲۹۳ش/ ۱۳۲۳-۱۳۳۲ق)، جذابیت، اهمیت و اثربخشی خاص خود را دارد.

هدف‌ها و انتظارات

هدف کلی :

- با استفاده از شواهد و مدارک تاریخی، زمینه‌ها، علل، آثار، پیامدها و دستاوردهای انقلاب مشروطه را تجزیه و تحلیل کنند.

هدف‌های جزئی :

- شناسایی و تحلیل زمینه، علل و عوامل مهم سیاسی، اقتصادی و اجتماعی انقلاب مشروطه؛
- تجزیه و تحلیل زمینه و علل فکری و فرهنگی انقلاب مشروطه؛
- شناخت شیوه‌های ورود، انتشار و ترویج تفکر مشروطه‌خواهی در ایران؛
- ارزیابی علل و آثار مهم‌ترین رویدادهای سیاسی – اجتماعی منتهی به صدور فرمان مشروطه؛

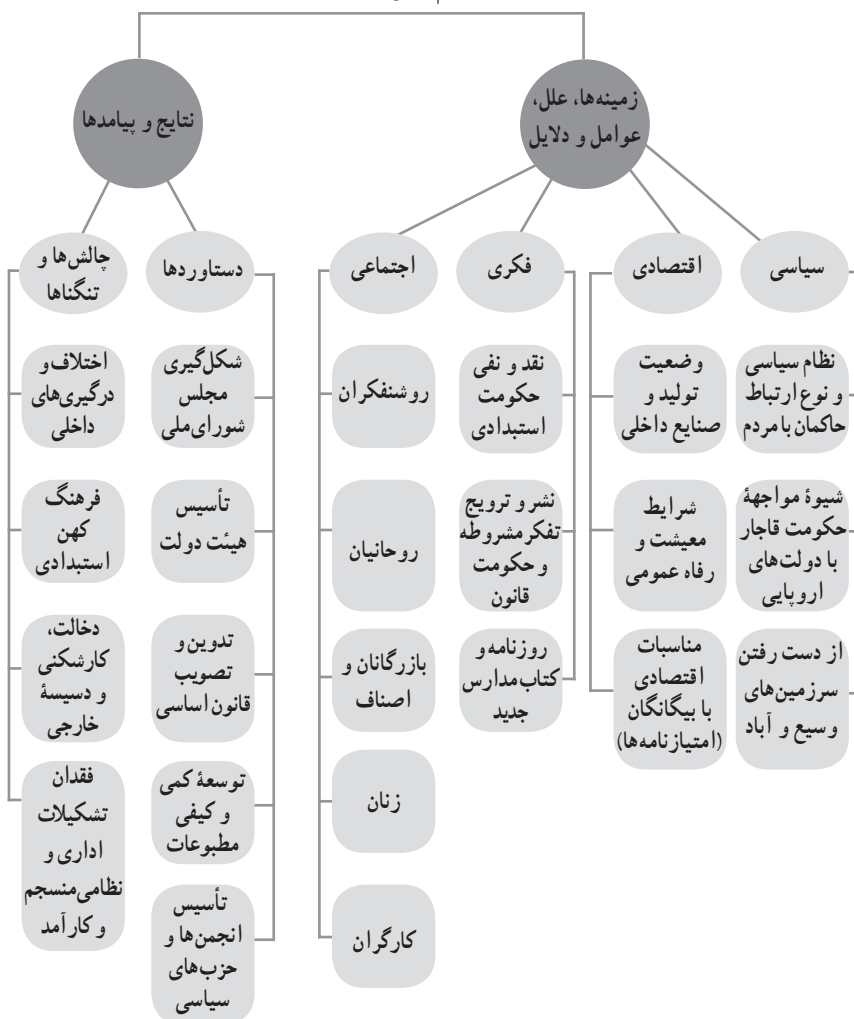
- شناسایی و ارزیابی دستاوردهای مهم صدور فرمان مشروطه؛
- شناخت و ارزیابی برخی از اصول مهم قانون اساسی مشروطه؛
- شناسایی و ارزیابی نقش قشرها و گروه‌های اجتماعی در انقلاب مشروطه؛
- تجزیه و تحلیل دلایل مخالفت فکری - فرهنگی با انقلاب مشروطه؛
- تجزیه و تحلیل مهم‌ترین مسائل و چالش‌های حکومت مشروطه.

انتظارهای عملکردی

انتظار می‌رود دانش‌آموزان در پایان تدریس درس بتوانند :

- ✓ زمینه‌ها و علل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی انقلاب مشروطه را شناسایی و تحلیل کنند.
- ✓ اطلاعاتی را در خصوص ورود اندیشه مشروطه‌خواهی به ایران و نشر و ترویج آن گردآوری و تحلیل کنند.
- ✓ نقش و تأثیر برخی از متفکران و آثار آنان را در اشاعه تفکر مشروطه در ایران توضیح دهند.
- ✓ با مطالعه رویدادهای منتهی به صدور فرمان مشروطه، به تحلیل انگیزه، خواسته‌ها و شعارهای مخالفان و تظاهرکنندگان بپردازند.
- ✓ ابعاد و نتایج برخی از دستاوردهای سیاسی و اجتماعی صدور فرمان مشروطه، مانند تشکیل مجلس شورای ملی و هیئت وزیران، تدوین و تصویب قانون اساسی و گسترش مطبوعات را ارزیابی کنند.
- ✓ دیدگاه و دلایل مخالفان فکری مشروطه را ارزیابی و درباره آنها قضاوت کنند.
- ✓ نقش گروه‌ها و قشرهای مختلف اجتماعی را در انقلاب مشروطه و علل حمایت آنان از آن انقلاب را توضیح دهند.
- ✓ مهم‌ترین چالش‌ها و تنگناهای فکری - فرهنگی، سیاسی و اداری پیش روی نظام مشروطه را شرح دهند.
- ✓ ارزیابی و قضاوت شخصی خود را از آثار و پیامدهای انقلاب مشروطه در ایران بیان کنند.

شبکه مفاهیم درس ۵ (انقلاب مشروطه ایران)

جدول سال شمار رویدادهای مهم تاریخ ایران در دوره انقلاب مشروطه

سال	رویداد
۱۳۱۴ق	به تخت نشستن مظفرالدین شاه؛ عزل امین السلطان از صدارت
۱۳۱۵ق	صدارت میرزا علی خان امین الدوله؛ انتشار روزنامه الحدید در تبریز
۱۳۱۶ق	صدارت امین السلطان؛ انتشار روزنامه ادب در تبریز؛ انتشار روزنامه ثریا در قاهره؛ آغاز به کار مستشاران بلژیکی در گمرکات ایران
۱۳۱۷ق	استقراض ۲۲ و نیم میلیون منات از روسیه با گرو گذاشتن گمرکات شمال؛ سفر اول مظفرالدین شاه به فرنگ
۱۳۱۸ق	انتشار روزنامه پرورش در قاهره
۱۳۱۹ق	اعطای امتیاز نفت به دارسی؛ استقراض دوم ایران از روسیه؛ امضای قرارداد بازرگانی میان ایران و روسیه
۱۳۲۰ق	سفر دوم مظفرالدین شاه به اروپا
۱۳۲۱ق	دریافت ۲۰۰ هزار لیره وام از انگلستان؛ برکناری امین السلطان و انتصاب شاهزاده عین الدوله به صدارت
۱۳۲۲ق	شکست روسیه از ژاپن در منچوری
۱۳۲۳ق	سفر سوم مظفرالدین شاه به اروپا؛ استقراض سوم ایران از روسیه؛ اعتراض به اقدامات نوز بلژیکی؛ مهاجرت صغرا
۱۳۲۴ق	مهاجرت کبرا؛ برکناری عین الدوله از صدارت؛ صدور فرمان مشروطه؛ گشایش اولین دوره مجلس شورای ملی؛ امضای قانون اساسی؛ مرگ مظفرالدین شاه و به تخت نشستن محمد علی شاه؛ بروز اختلاف و دشمنی میان شاه و مشروطه خواهان
۱۳۲۵ق	تشکیل نخستین هیئت وزیران؛ انتصاب امین السلطان به ریاست هیئت وزیران؛ شورش ناکام شاهزاده سالارالدوله در غرب کشور؛ قتل امین السلطان به دست عباس آقا تبریزی؛ امضای پیمان ۱۹۰۷ میان روسیه و انگلستان؛ تأیید و تصویب متمم قانون اساسی توسط محمد علی شاه؛ سوگند وفاداری شاه به مجلس و مشروطه
۱۳۲۶ق	سوء قصد به جان محمد علی شاه و عزیمت وی و نیروهای قزاق به باغ شاه؛ کودتای شاه علیه مشروطه با به توپ بستن مجلس توسط قزاقان؛ آغاز دوره استبداد صغیر؛ دستگیری و تبعید برخی از سران مشروطه خواه؛ کشته شدن برخی از آزادی خواهان مانند جهانگیرخان صوراسرافیل و ملک المتکلمین به دستور محمد علی شاه؛ پناهنده شدن برخی از نمایندگان مجلس به سفارتخانه های خارجی؛ شروع قیام تبریز به رهبری ستارخان و باقرخان؛ تصرف اصفهان به دست بختیاری ها و اعلام پشتیبانی از مشروطه
۱۳۲۷ق	تصرف شهر رشت به دست طرفداران مشروطه؛ ورود نیروهای روسیه به تبریز؛ حرکت بختیاری ها از اصفهان به هدف تسخیر تهران؛ فتح تهران به دست نیروهای بختیاری و مجاهدان گیلانی؛ پناهنده شدن محمد علی شاه به سفارت روسیه؛ اعلام سلطنت احمدشاه؛ خروج شاه برکنار شده از ایران؛ اعدام شیخ فضل الله نوری؛ گشایش دومین دوره مجلس شورای ملی؛ تأسیس حزب دموکرات ایران

سال	رویداد
۱۳۲۸ق	ورود باشکوه ستارخان و باقرخان به تهران؛ تقدیم جواهرات و زینت‌آلات توسط زنان به دولت برای تأمین مخارج کشور؛ مشاجرات دموکرات‌ها با روحانیان؛ ترور سید عبدالله بهبهانی در تهران؛ اتمام حجت دولت انگلستان به ایران دربارهٔ اغتشاشات جنوب کشور؛ مخالفت دولت ایران و مجتهدان نجف با اتمام حجت انگلستان
۱۳۲۹ق	ورود مستشاران مالی آمریکایی به ریاست مورگان شوستر به ایران؛ ورود محمدعلی میرزا به شمال ایران به منظور پس گرفتن قدرت؛ شکست قوای هوادار محمدعلی میرزا از نیروهای دولتی و فرار او به روسیه؛ اتمام حجت روسیه به ایران برای برکناری شوستر؛ حمایت ضمنی انگلستان از اتمام حجت روسیه؛ مخالفت مجلس و مردم با اتمام حجت روسیه
۱۳۳۰ق	هجوم نیروهای روسیه به اتزلی، رشت و تبریز؛ انحلال مجلس و پذیرش اتمام حجت روسیه توسط دولت ایران؛ قتل عام آزادی‌خواهان در تبریز به دست روس‌ها؛ بیرون رفتن شوستر از ایران؛ موافقت دولت ایران با قرارداد ۱۹۰۷
۱۳۳۱ق	واگذاری امتیاز ایجاد راه آهن جلفا - تبریز به روسیه

مرور فعالیت‌ها

فعالیت ۱

منطق و نحوهٔ اجرا: پرسش از اهمیت و دلایل طرح یک موضوع و مفهوم در برنامه و کتاب درسی، سؤال فوق‌العاده مهم در طراحی آموزشی است. بنابراین، بسیار ارزشمند و مفید فایده خواهد بود که دانش‌آموزان قبل از ورود به مبحث انقلاب مشروطه به عنوان یک رویداد عظیم تاریخ معاصر ایران، دربارهٔ اهمیت کنکاش در این رویداد مهم تاریخی و شناخت زمینه‌ها، علل، آثار، نتایج و پیامدهای آن با یکدیگر مباحثه کنند. موضوع این بحث کمک فراوانی خواهد کرد تا کلاس مهیای یادگیری موضوع درس شود.

جریان گفت‌وگوی کلاس را به گونه‌ای مدیریت و هدایت کنید که دانش‌آموزان درخصوص چرایی اهمیت مطالعهٔ تاریخ انقلاب مشروطه تأمل و تفکر کنند و به تأثیرات شگرف این انقلاب بر ابعاد گوناگون جامعه و کشور ایران و آثار و پیامدهای مختلفی که داشت، توجه کنند. همچنین کمک کنید که به این دریافت برسند که اصول و ارزش‌های اساسی مشروطه یعنی آزادی، عدالت، برابری، حکومت قانون و بسیاری دیگر از ارزش‌های نظام مردم‌سالاری (دموکراتیک) با گذشت بیش از یک قرن از آن انقلاب، همچنان در شرایط کنونی دغدغه و مسئلهٔ کلیدی برای جامعه و مردم ایران به شمار می‌رود.

فعالیت ۲

منطق و روش اجرا : زمینه‌های فکری انقلاب مشروطه و اینکه اندیشه مشروطه‌خواهی ایرانیان چه خاستگاهی دارد و چگونه این اندیشه در ایران انتشار یافت، از جمله موضوع‌های مهم و جذاب در مطالعات تاریخ ایران به شمار می‌رود. این فعالیت فرصتی فراهم می‌آورد که دانش‌آموزان با خواندن سطرهایی از دو منبع سودمند تاریخی، درخصوص خاستگاه فکری مشروطه‌خواهی و مسیرها و ابزارهای انتشار این اندیشه در جامعه استبداد زده ایرانی، تفکر، استنباط، تحلیل و قضاوت (اظهار نظر) کنند.

فعالیت ۳

منطق و روش اجرا : همکاران ارجمند مقصد اصلی آموزش و یادگیری درس تاریخ، به خاطر سپردن و به خاطر آوردن صرف داده‌ها و وقایع تاریخی نیست. داده‌ها و وقایع تاریخی در فرایند آموزش و یادگیری درس تاریخ مهم هستند و بدون اتکا به آنها امکان یادگیری تاریخ میسر نیست. اما این داده‌ها را باید تنها به عنوان ابزاری برای استنباط، تحلیل و تفسیر تاریخی و در یک کلام درک و فهم گذشته به کار بست و نه اینکه تمام کوشش دانش‌آموزان را بر حفظ و به خاطر سپردن آنها متمرکز کرد. در واقع به جای تمرکز بر انباشت ذهنی و افزایش سطح محفوظات دانش‌آموزان، باید بر مهارت‌های سواد تاریخی و فراهم آوردن بسترهای یادگیری مادام‌العمر توجه و اهتمام ورزید. بنابراین، فعالیت ردیف ۳ درس، از این نظر اهمیت دارد که حائز شیوه متفاوتی از آموزش تاریخ است. در این روش به جای تشویق و واداشتن دانش‌آموزان برای به خاطر سپردن جزئیات اتفاقات تاریخی در رویداد مهمی همچون انقلاب مشروطه، با عرضه و ارائه داده‌های تاریخی، فرصتی فراهم می‌آوریم تا آنان داده‌های مذکور را تحلیل کنند و استنباط و دریافت خود را ارائه دهند. البته شکل ایده‌آل چنین فعالیتی آن است که دانش‌آموزان خود مسئولیت جست‌وجو، گردآوری و دسته‌بندی اطلاعات تاریخی را نیز به عهده گیرند، اما با توجه به محدودیت دسترسی به منابع و مشکلات دیگر، این کار می‌تواند توسط کتاب درسی یا معلم انجام گیرد. این نوع از فعالیت‌های مهارت‌محور، حتی این قابلیت را دارند که در ارزشیابی‌های مستمر و پایانی نیز ارائه شوند.

فعالیت ۴

منطق و شیوه اجرا: پیش‌تر گفته شد که مبانی نظری مشروطه و اندیشه‌های موافق و مخالف آن، موضوع و مباحثی ارزشمند به‌شمار می‌رود. عالمان و اندیشمندان مختلفی در موافقت و مخالفت با تفکر مشروطه‌خواهی، کتاب و رساله نوشته‌اند. یکی از این نوشته‌ها، «رساله مکالمات مقیم و مسافر» تألیف حاج آقا نورالله اصفهانی از روحانیان طرفدار مشروطه است. مؤلف این رساله را به‌صورت گفت‌وگو و مباحثه میان دو شخص فرضی، یکی در نقش مقیم و مخالف مشروطه و دیگری در نقش مسافر و موافق مشروطه در سال ۱۳۲۷ق تألیف کرده است.

از سوی دیگر، ایفای نقش و نمایش یکی از ابزارهای جذاب و مؤثر در آموزش و یادگیری محسوب می‌شود. رساله مکالمات مقیم و مسافر که حاوی مباحث نظری و اندیشه‌ای در باب تفکر مشروطه‌خواهی در ایران است، به یک نمایش‌نامه یا فیلم‌نامه شباهت دارد و از ظرفیت مناسبی برای نمایش و ایفای نقش برخوردار است. به همین منظور تخیلی از این رساله صورت گرفت که در ضمائم و ملحقات همین درس درج شده است. متن مذکور را در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید و آنان را راهنمایی و تشویق کنید تا به صورت نمایش در کلاس اجرا کنند.

فعالیت ۵

منطق و شیوه اجرا: این فعالیت به شکلی ناظر بر تأثیر سیاست و عملکرد دولت‌های استعمارگر روسیه و انگلستان بر رویدادها و تحولات تاریخ معاصر ایران به ویژه انقلاب مشروطه است. به‌منظور اینکه دانش‌آموزان بتوانند پاسخ این فعالیت را بدهند، لازم است توضیح کوتاهی درخصوص نظام استبدادی حاکم بر روسیه تزاری و سرکوب انقلاب آن کشور توسط تزار هم‌زمان با وقوع انقلاب مشروطه ایران ارائه شود و پیشینه ارتباط و پیوند دوستانه‌ای که میان حکومت روسیه و شخص محمدعلی شاه و طرفداران مستبد او وجود داشت، مورد اشاره قرار گیرد.

فعالیت ۶

منطق و شیوه اجرا: یکی از هدف‌های آموزش تاریخ در جهان امروز، برقراری ارتباط میان موضوع‌های تاریخی و تم‌های آموزشی با مسائل و دغدغه جامعه کنونی است. همان‌گونه که پیش‌تر

اشاره شد، بخش عمده‌ای از آرمان‌ها و هدف‌های انقلاب مشروطه از قبیل نفی فرهنگ استبدادی و روحیه انحصارطلبی، حاکمیت قانون، عدالت و آزادی، برابری، در زمان حال نیز همچنان مسئله و دغدغه اساسی جامعه ما به‌شمار می‌رود.

دانش‌آموزان را راهنمایی کنید که با ذکر مصداق‌هایی از افکار و رفتارهای مغایر با تفکر مردم‌سالاری دینی، از قبیل قانون‌گریزی و منفعت‌طلبی‌های فردی، خانوادگی و گروهی در جامعه فعلی، دلایل و عواملی برای وجود چنین افکار و اعمالی آن هم یک قرن پس از وقوع انقلاب مشروطه در ایران بیان کنند.

فعالیت ۷

منطق و شیوه اجرا: قرارداد ۱۹۰۷ و تقسیم ایران به سه منطقه، اوج دخالت‌های دولت‌های استعمارگر روسیه و انگلستان در ایران است که نقش بسزایی در تحقق نیافتن هدف‌ها و آرمان‌های مشروطه‌خواهی داشت. دانش‌آموزان در کتاب مطالعات اجتماعی پایه نهم به‌طور مبسوط با این قرارداد و مفاد آن آشنا شده‌اند. آنان را کمک کنید تا با یادآوری مفاد این قرارداد استعماری، درباره تأثیر آن بر چالش‌ها و تنگناهای نظام مشروطه در ایران به استدلال بپردازید.

ضمائم و ملحقات

۱- گزیده‌ای از رساله مکالمات مقیم و مسافر

رساله مکالمات مقیم و مسافر نوشته حاج آقا نورالله نجفی اصفهانی (۱۲۴۹-۱۳۰۶ ش) است. این رساله به قلمی شیوا و روان در سال ۱۳۲۷ ق/ ۱۲۸۸ ش به رشته تحریر در آمده است. نویسنده آن که از جمله روحانیان مشروطه‌خواه اصفهان به‌شمار می‌رود، در قالب پرسش و پاسخ میان دو شخص فرضی، یکی با عنوان مقیم و دیگری مسافر در زمانه استبداد صغیر به دفاع از مشروطه برخاست و تبیینی دینی و اسلامی از آن عرضه کرد. در اینجا گزیده‌ای تلخیص گونه از این رساله ارائه می‌شود.

بسم الله الرحمن الرحيم

اما بعد مکالماتی است که در غره شهر محرم هزار و سیصد و بیست و هفت، مابین جناب حاجی مقیم، تاجر کاشی و آمیرزا مهدی مسافر در قریه سعادت آباد در خانه جناب آمیرزا هدایت‌الله آبادی واقع شد.

حاجی مقیم: آقا سلام علیکم.

مسافر: علیکم السلام ورحمة الله وبرکاته.

مقیم: کی تشریف آوردید و قریه محقر ما را به قدوم میمنت لزوم خود مشرف فرمودید؟

مسافر: دیروز اول غروب هنگامی که برف می بارید، وارد شدم. و جناب آمیرزا هدایت الله به واسطه لطفی که به من داشتند، مرا از کاروان سرا به دولت خانه خود آوردند.

مقیم: بنده هم که در همسایگی جناب ایشان هستم، تشریف فرمایی جناب عالی را شنیدم، شرفیاب شدم.

مسافر: بنده هم شوق شرفیابی را داشتم.

مقیم: جناب عالی در این مسافرت سیاحت کاملی فرموده اید و در خصوص اغتشاشات امورات

ایران بر معلومات خود افزوده اید.

مسافر: بلی، به اندازه قدر و قابلیت خود در هر جایی کسب اطلاعات جدیدی نموده ام.

مقیم: واقعاً بفرمایید وضع حالیه ایران را چگونه می بینید و عاقبت آن به کجا خواهد رسید؟

مسافر: عاقبت با خداست، ولی وضع حالیه ایران را بسیار خراب می بینم.

مقیم: عقیده بنده این است که تمام این خرابی ها از مشروطه و مشروطه طلبان است. هر چه به آنها

می گویم این مطالب جدیده چیست که در آورده اید، گوش نمی دهند و هر روز از گوشه ای غوغایی بلند می شود و از ناحیه ای آشوبی برپاست.

مسافر: این مطلب عجیبی است که می فرمایید مشروطه، مطلب تازه و جدید است. آنچه

مشروطه خواهان می گویند همان قانون و دستور العمل پیامبر اسلام است و امر جدیدی نیست.

مقیم: شما را به خدا همان است.

مسافر: بلی، خدا می داند همان است.

مقیم: شنیده ام بعضی گفته اند مشروطه خلاف قانون اسلام است.

مسافر: این قول ناشی از نفهمیدن مطالب و اخبار و بی علمی است، والا بر تمام ملل و دول عالم معلوم

است که اول پیغمبری که قانون مشروطه را برای امت خود برقرار نمود، حضرت خاتم الانبیا است.

مقیم: قدری راحت شدم. ولی بفرمایید معنای سلطنت مطلقه و مشروطه چیست و فرق آنها چه؟

مسافر: پرسش بسیار خوبی است و اول باید معنای اینها را فهمید.

مقیم: بسیار خوب اصل معنا را بفرمایید؟

مسافر: اگر سلطان هر چه بگوید و بکند مطاع باشد، خواه حکم و فرمانش مطابق با قانون مملکت

باشد یا نباشد و خواه مطابق صلاح و شرع باشد یا نباشد، آن را سلطنت مطلقه گویند. و اینکه سلطان هرچه بگوید و انجام دهد، کسی را حق گفت‌وگو و چون و چرا با او نیست. چنانچه گفته‌اند چه فرمان یزدان، چه فرمان شاه.

اما سلطنت مشروطه آن است که در صورتی اطاعت امر و حکم پادشاه یا حاکم لازم می‌شود که قول و فرمان او مطابق با قانون مملکت باشد و اگر حکمی برخلاف قانون از او صادر شود، مطاع نخواهد بود. در حقیقت در سلطنت مشروطه، قانون حاکم است و شاه و امیر و قاضی، قانون را اجرا می‌نمایند.

مقیم : حال بفرمایید که چگونه تأسیس مشروطه از حضرت خاتم‌الانبیا شروع شده است و دلیل آن چیست؟

مسافر : هرکس از تواریخ و اخبار اطلاع داشته باشد می‌داند که قبل از بعثت آن حضرت تقریباً تمام عالم دارای سلطان مطلقه بودند و ابداً مقید به قانونی نبودند و هرچه آنان حکم می‌کردند، زیردستان اطاعت می‌نمودند. وقتی پیامبر اسلام مبعوث شد، عرض کردند شما پادشاهی؟ فرمودند : من پیغمبرم. یعنی از خود امر و نهی ندارم و از جانب خدا پیغام آورده‌ام. احکام من از خودم نیست و از جانب خداوند است و هر آنچه مطابق با حکم و قانون خدا نباشد و از روی هوا و هوس باشد، اطاعت آن لازم نیست.

آیات و اخبار زیادی در تأیید این مطلب وجود دارد که اگر بخواهم از برای شما بگویم، مثنوی هفتاد من کاغذ می‌شود.

مقیم : الحق امروز مرا خیلی ممنون کردید و مرا از خواب غفلت بیدار کردید. آیا بر این اساس، مشروطه موجب حفظ اسلام و ترقی مملکت و نجات ملت می‌شود یا خیر؟

مسافر : بلی، مشروطه باعث رفع تمام نواقص و استحکام اسلام و تقویت ملت و ترقی مملکت اسلامی می‌شود.

مقیم : فرمودید که در مملکت اسلامی، قانون کتاب خدا و سنت پیغمبر است؛ در صورتی که مجلس شورای ملی قانون‌گذاری می‌کند. این یعنی چه؟

مسافر : جناب عالی تند نروید، برسید تا جواب بگویم. مطلب صحیح است. در مملکت اسلامی قانون الهی همان قرآن مجید و سنت پیغمبر است. اما قانون‌گذاری در مجلس دو قسم است : یکی تصویب قوانینی درخصوص نحوه اجرای قانون الهی، و دیگری تصویب قوانین مربوط به امور

عرفی، مانند اینکه سرباز را چه قسم بگیرند، یا مواجب او چقدر باشد. اینها امور عرفیه است که قابل تغییر و تبدیل هستند.

مقیم: مستدعی هستم موارد جزئیات اختلاف مابین مشروطه و مستبده را بیان فرمایید تا مطلب خوب واضح شود.

مسافر: اول، مشروطه گوید: خوب است برای انتظام امور مملکت و ترقی ملت و تجارت و صنعت و زراعت، صد نفر یا صد و پنجاه نفر از عقلای هر مملکتی را که وکلایشان می‌نامند، در مجلس بنشینند و به هر قسم که صلاح مملکت و ملت است، رأی دهند و رفتار کنند. اما مستبد گوید: اختیار باید به دست یک نفر سلطان باشد و چون همه وقت آن یک نفر عادل و عاقل و کامل نمی‌شود، گاه می‌شود که شخص جاهل و بی‌علم و صاحب قوای نفسانی و شهوانی بر مملکت فرمانروا می‌شود.

میرزا هدایت‌الله: در تأیید کلام شما، سخنی دارم. اگر اذن بفرمایید، عرض کنم. مسافر: بفرمایید.

میرزا هدایت‌الله: شنیدم پس از انحلال مجلس شورای ملی، به جای اینکه قلوب مجروحۀ ملت مظلوم را مرحمی نمایند، رأی مبارک پادشاه و اولیای دولت بر نظم و انتظام ایران به قوه جبریه شد. و اردو به تبریز و شیراز و اصفهان و سایر بلدان فرستادند. آتش ظلم و بیداد افروختند و خانمان تمام اهالی را از مقصر و بی‌تقصیر سوختند.

مسافر: مطلب بیش از این است که فرمودید. ولی استدعا دارم قدری تأمل بفرمایید تا فرق بین استبداد و مشروطه را عرض کنم.

دوم، مشروطه می‌گوید: این اموالی که به اسم مالیات و وجوهات از ملت فقیر بیچاره می‌گیرند باید صرف اصلاح امور رعیت بشود و تجارت و صنعت آنها را رونق دهد و راه‌ها را امن و ارزاق را ارزان نماید و حدود و ثغور مملکت اسلامی را حفظ کند.

مستبد می‌گوید: تمام وجوهاتی که به اسم مالیات از این ملت بیچاره گرفته می‌شود، حق صدق و ملک طلق سلطان است. فلان پادشاه زاده که از مادر متولد می‌شود، پنجاه هزار یا صد هزار تومان کمتر یا بیشتر از این وجوه ببرد، ضرر ندارد.

میرزا هدایت‌الله: شنیده‌ام حکیم‌الملک طبیب مظفرالدین‌شاه که یک نفر طبیب مزخرف‌گویی بود، میز مرمری از فرنگستان به صد هزار تومان خریده. شنیدم مردی یهودی در حضور مبارک یکی

از پادشاهان بزرگ قاجاریه خوب رقصیده، عمارتی به ارزش سیصد هزار تومان از مال ملت به او بخشیدند.

مسافر : سوم، مشروطه می‌گوید : این وجوهی که به عنوان مالیات از رعیت گرفته می‌شود، به طور عدل و انصاف و صحت باید باشد. اما مستبد می‌گوید : هر چه ممکن شود به هر طریق امکان پیدا کند، باید اموال رعایا را گرفت و باید مالیات اولیای دولت و صاحبان قدرت را بر ضعف‌تحمیل کرد. **چهارم،** مشروطه می‌گوید : این مالیات که از رعیت می‌گیرند، باید به طریق رفق و مدارا باشد و اقساط آن را به قسمی که از برای رعیت اسباب ضرر و خسران نباشد، دریافت نمایند. مستبد می‌گوید : این وجوهات را مطابق میل ضابط و حاکم، با فروعات ده، دو، چهار و پنج با چماق دریافت نمایند و اگر اندک مسامحه نمودند ولو به فروختن اموال و زن و اولاد آنها بوده باشد، باید مالیات را از او دریافت نمود.

پنجم، مشروطه می‌گوید : مطابق حکم الهی، در تمام حدود مجازات مابین تمام افراد خلق حکم تساوی باید باشد و حکم الهی بر وضع و شریف، کوچک و بزرگ یکسان باشد. مستبد می‌گوید : اجرای احکام الهی بسته به میل و خواهش ضابط و حاکم و داروغه و کدخداست. مثلاً یک دزد را باید تعظیم نمود و یک دزد را باید خلعت داد و یک دزد را باید دست برید.

ششم، مشروطه می‌گوید : تمام خلق در غیر آنچه قانون کتاب و سنت آنها را مقید نموده، باید آزاد باشند. نه آزادی به این معنی که بعضی جُهاال خیال کرده و می‌گویند که مرادشان آزادی در مذهب باشد؛ بلکه همان حرّیت و آزادی است که خداوند در کتاب و سنت فرموده و آنها را آزاد فرموده در مقابل بندگی. مستبد می‌گوید : تمام خلق، بندگان و عباد سلطان می‌باشند. دیگران می‌خواهند بندگی خالق را بنمایند و می‌خواهند ننمایند.

هفتم، مشروطه می‌گوید : در مملکت باید قانون عدل مجری باشد و هیچ کس بر دیگری ظلم و ستم نکند و کسی را به ناحق حبس نکرد و صدمه و اذیت نکنند و زنجیر ننمایند. مستبد می‌گوید : اگر از پادشاه یا ارکان دولت این امور صادر شود، هیچ نقصی ندارد، بلکه مدوح است.

مقیم : اینها را فهمیدم. اما اگر مشروطه اساس اسلام است، چرا در این دو سال که اساس بر پا بود، این قدر حرکات ناشایسته از قبیل قتل و نهب اموال و هتک احترام محترمین و بدگویی به شاه و

علما و تجار و غیرهم واقع می‌شد که موجب هرج و مرج و پریشانی مملکت شده بود. مسافر: اولاً عقیده بنده این است که تمام این حرکات از مخالفت دولتیان بود. چرا که اگر در مقام ضدیت و مخالفت نبودند، احتیاج به قوه ملیه و نطق و روزنامه‌نویس و غیره نبود. ثانیاً بر فرض اینها همه بد بودند و بی‌قانونی می‌نمودند، دلالت بر نقص قانون عدل و مشروطیت که منطبق با اسلام است، نمی‌کرد.

مقیم: بفرمایید بدانم در این مدت این همه خون‌ها که ریخته شد و این همه نهب اموال که فراهم کردید، آیا خون این کشتگان با کیست و به گردن که خواهد بود؟ مسافر: خیلی تعجب می‌کنم از شما که مثل کسی می‌باشید که بیرسید: در جنگ صفین اشخاصی که با حضرت بودند و کشته شدند، خون آنها به گردن کیست؟ مکرر عرض کرده‌ام که خون این اشخاص به گردن کسی است که برخلاف حق بوده و ممانعت قانون شریعت را نموده. مقیم: احسنت، احسنت، آقا جناب عالی روح مرا تازه کردید. اگر حالی دارید عرض دیگری هم دارم. مسافر: هر چه می‌خواهید سؤال بفرمایید.

مقیم: اگر پادشاه عادل، عاقل و مسلمان کم هوئی و هوس، رعیت‌دوست، ملت پرست پیدا شود و بدانیم که در مقام اجرای احکام است، برای ادارات دولت هم قوانین خوش قرار بدهد، باز هم باید سلطنت مشروطه بشود و مجلس شورا تشکیل بدهد یا نه؟

مسافر: اولاً، وجود چنین پادشاه بزرگ نعمتی است. ولی باز تمام امور بسته به شخص پادشاه می‌شود و استبداد پادشاه به جای خودش باقی است. و رفع استبداد مملکت نمی‌شود. اگر این پادشاه سفری برود یا مریض شود یا بمیرد، از کجا یک پادشاه یا نایب السلطنه یا ولیعهد به همان صفات موجود باشد که فوراً رشته تمام امور پاره نشود؟ ثانیاً، آن پادشاه هر قدر عادل و عاقل و کافی باشد، به تنهایی قادر به اداره امور کشور نیست و اگر مجلس شورا منعقد کند و امور مملکت را مشورت نماید و عقول عقلا و علما و دانایان مدد عقل او شوند، بهتر است.

مقیم: جناب عالی از زبان درازی این بنده ملول نشوید. تا مطلب تحت بحث و رد و ایراد واقع نشود، معلوم نمی‌گردد (رساله مکالمات مقیم و مسافر، حاج آقا نورالله نجفی اصفهانی، به کوشش موسی فقیه حقانی، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۸۸ش).

۲- متن کامل قانون اساسی مشروطه (۱۳۲۴ق/ ۱۲۸۵ش)

در تشکیل مجلس

اصل اول: مجلس شورای ملی به موجب فرمان معدلت بنیان مورخه چهاردهم جمادی الاخر ۱۳۲۴ مؤسس و مقرر است.

اصل دوم: مجلس شورای ملی نماینده قاطبه اهالی مملکت ایران است که در امور معاشی و سیاسی وطن خود مشارکت دارند.

اصل سوم: مجلس شورای ملی مرکب است از اعضای که در تهران و ایالات انتخاب می شوند و محل انعقاد آن در تهران است.

اصل چهارم: عدد انتخاب شوندگان به موجب انتخاب نامه علیحده از برای تهران و ایالات فعلاً یکصد و شصت و دو نفر معین شده است و برحسب ضرورت عدد مزبوره تزايد تواند یافت الی دوپست نفر.

اصل پنجم: منتخبین از برای دو سال تمام انتخاب می شوند و ابتدای این مدت از روزی است که منتخبین ولایات تماماً در تهران حاضر خواهند شد. پس از انقضای مدت دو سال باید نمایندگان مجدداً انتخاب شوند و مردم مختارند هریک از منتخبین سابق را که بخواهند و از آنها راضی باشند، دوباره انتخاب کنند.

اصل ششم: منتخبین تهران لدی الحضور حق انعقاد مجلس را داشته، مشغول مباحثه و مذاکره می شوند. رأی ایشان در مدت غیبت منتخبین ولایات به اکثریت مناط اعتبار و اجرا است.

اصل هفتم: در موقع شروع به مذاکرات باید اقلاً دو ثلث از اعضای مجلس حاضر باشند و هنگام تحصیل رأی سه ربع از اعضا باید حاضر بوده و اکثریت آرا وقتی حاصل می شود که بیش از نصف حضار مجلس رأی بدهند.

اصل هشتم: مدت تعطیل و زمان اشتغال مجلس شورای ملی بر طبق نظامنامه داخلی مجلس به تشخیص خود مجلس است و پس از تعطیلی تابستان باید مجلس از چهاردهم میزان که مطابق جشن افتتاح اول مجلس است، مفتوح و مشغول کار شود.

اصل نهم: مجلس شورای ملی در مواقع تعطیل فوق العاده منعقد تواند شد.

اصل دهم: در موقع افتتاح مجلس، خطابه‌ای به حضور همایونی عرض کرده، به جواب خطابه از طرف قرین الشرف ملوکانه سرافراز و مباهی می‌شود.

اصل یازدهم: اعضای مجلس بدو که داخل مجلس می‌شوند، باید به ترتیب زیر قسم خورده و قسم‌نامه را امضا نمایند.

صورت قسم‌نامه: ما اشخاصی که در زیر امضا کرده‌ایم، خداوند را به شهادت می‌طلبیم و به قرآن قسم یاد می‌کنیم، مادام که حقوق مجلس و مجلسیان مطابق این نظام‌نامه محفوظ و مجری است تکالیفی را که به ما رجوع شده است، مهما ممکن باکمال راستی و درستی و جد و جهد انجام بدهیم و نسبت به اعلیحضرت شاهنشاه متبوع عادل مفخم خودمان صدیق و راست‌گو باشیم و به اساس سلطنت و حقوق ملت خیانت ننماییم و هیچ منظوری نداشته باشیم جز فواید و مصالح دولت و ملت ایران.

اصل دوازدهم: به هیچ عنوان و به هیچ دستاویز، کسی بدون اطلاع و تصویب مجلس شورای ملی حق ندارد متعرض اعضای آن بشود. اگر احیاناً یکی از اعضا علناً مرتکب جنحه و جنایتی شود و در حین ارتکاب جنایت دستگیر گردد، باز باید اجرای سیاست درباره او به استحضار مجلس باشد.

اصل سیزدهم: مذاکرات مجلس شورای ملی از برای آنکه نتیجه آنها به موقع اجرا گذارده تواند شد باید علنی باشد. روزنامه‌نویس و تماشاچی مطابق نظام‌نامه داخلی مجلس حق حضور و استماع دارند، بدون اینکه حق نطق داشته باشند. تمام مذاکرات مجلس را روزنامه‌جات می‌توانند به طبع برسانند، بدون تحریف و تغییر معنی تا عامه ناس از مباحث مذاکره و تفصیل گزارشات مطلع شوند. هرکس صلاح‌اندیشی در نظر داشته باشد، در روزنامه عمومی بزرگوار تا هیچ امری از امور در پرده و بر هیچ کس مستور نماند. لهذا عموم روزنامه‌جات مادامی که مندرجات آنها مخل اصلی از اصول اساسی، دولت و ملت نباشند، مجاز و مختارند که مطالب مفیده عام‌المنفعه را همچنان مذاکرات مجلس و صلاح‌اندیشی خلق را بر آن مذاکرات به طبع رسانیده، منتشر نمایند. و اگر کسی در روزنامه‌جات و مطبوعات برخلاف آنچه ذکر شد و به اغراض شخصی چیزی طبع نماید یا تهمت و افترا بزند، قانوناً مورد استنطاق و محاکمه و مجازات خواهد شد.

اصل چهاردهم: مجلس شورای ملی به موجب نظام‌نامه علیحده موسوم به نظام‌نامه داخلی، امور شخصی خود را از قبیل انتخاب رئیس و نواب رئیس و منشیان و سایر اجزا و ترتیب مذاکرات شعب و غیره منظم و مرتب خواهد کرد.

در وظایف مجلس و حدود و حقوق آن

اصل پانزدهم : مجلس شورای ملی حق دارد، در عموم مسائل آنچه را صلاح ملک و ملت می‌داند، پس از مذاکره و مذاقه، از روی راستی و درستی عنوان کرده، با رعایت اکثریت آرا در کمال امنیت و اطمینان با تصویب مجلس سنا به توسط شخص اول دولت به عرض برساند که به صحه همایونی موشح و به موقع اجرا گذارده شود.

اصل شانزدهم : کلیه قوانینی که برای تشیید مبانی دولت و سلطنت و انتظام امور مملکتی و اساس وزارتخانه‌ها لازم است، باید به تصویب مجلس شورای ملی برسد.

اصل هفدهم : لوائح لازمه را در ایجاد قانونی یا تغییر و تکمیل و نسخ قوانین موجوده مجلس شورای ملی در موقع لزوم حاضر می‌نماید که با تصویب مجلس سنا به صحه همایونی رسانده و به موقع اجرا گذارده شود.

اصل هجدهم : تسویه امور مالیه جرح و تعدیل بودجه، تغییر در وضع مالیات‌ها، و رد و قبول عوارض و فروعات، و همچنان ممیزی‌های جدیدی که از طرف دولت اقدام خواهد شد، به تصویب مجلس خواهند بود.

اصل نوزدهم : مجلس حق دارد، برای اصلاح امور مالیاتی و تسهیل روابط حکومتی در تقسیم ایالات و ممالک ایران و تحدید حکومت‌ها پس از تصویب مجلس سنا، اجرای آرای مصوبه را از اولیای دولت بخواهد.

اصل بیستم : بودجه هریک از وزارتخانه‌ها باید در نیمه آخر هر سال از برای سال دیگر تمام شده، پانزده روز قبل از عید نوروز حاضر باشد.

اصل بیست و یکم : هرگاه در قوانین اساسی وزارتخانه‌ها قانونی جدید یا تغییر و نسخ قوانین مقرر لازم شود، با تصویب مجلس شورای ملی صورت خواهد گرفت، اعم از اینکه لزوم آن امور از مجلس عنوان یا از طرف وزرای مسئول اظهار شده باشد.

اصل بیست و دوم : مواردی که قسمتی از عایدات یا دارایی دولت و مملکت منتقل یا فروخته می‌شود یا تغییری در حدود و ثغور مملکت لزوم پیدا می‌کند، به تصویب مجلس شورای ملی خواهد بود.

اصل بیست و سوم : بدون تصویب شورای ملی امتیاز تشکیل کمپانی و شرکت‌های عمومی از هر قبیل و به هر عنوان از طرف دولت داده نخواهد شد.

اصل بیست و چهارم: بستن عهدنامه‌ها و مقاوله‌نامه‌ها و اعطای امتیازات (انحصار) تجارتي و صنعتي و فلاحتي و غيره اعم از اينكه طرف داخله باشد يا خارجه، بايد به تصويب مجلس شوراي ملي برسد؛ به استثنای عهدنامه‌هایی که استتار آنها صلاح دولت و ملت باشد.

اصل بیست و پنجم: استقراض دولتي به هر عنوان که باشد، خواه از داخله خواه از خارجه، با اطلاع و تصويب مجلس شوراي ملي خواهد شد.

اصل بیست و ششم: ساختن راه‌های آهن یا شوسه، خواه به خرج دولت خواه به خرج شرکت و کمپانی، اعم از داخله و خارجه، منوط به تصويب مجلس شوراي ملي است.

اصل بیست و هفتم: مجلس در هر جا نقضي در قوانين يا مسامحه در اجرای آن ملاحظه کند، به وزير مسئول در آن کار اخطار خواهد کرد و وزير مزبور بايد توضيحات لازمه را بدهد.

اصل بیست و هشتم: هرگاه وزيري برخلاف يکي از قوانين موضوعه که به صحنه همایوني رسيده‌اند، به اشتباه‌کاری، احکام کتبی یا شفاهی از پیشگاه مقدس ملوکانه صادر نماید و مستمسک مساهله و عدم مواظبت خود قرار دهد، به حکم قانون مسئول ذات مقدس همایون خواهد بود.

اصل بیست و نهم: هر وزيري که در امری از امور مطابق قوانینی که به صحنه همایوني رسيده است، از عهده جواب برنياید و معلوم شود که نقض قانون و تخلف از حدود مقرر کرده است، مجلس عزل او را از پیشگاه همایوني مستدعی خواهد شد و بعد از وضوح خیانت در محکمه عدلیه، ديگر به خدمت دولتي منصوب نخواهد شد.

اصل سی‌ام: مجلس شوراي ملي حق دارد مستقیماً هر وقت لازم بداند عريضه به توسط هيئتي که مرکب از رئيس و شش نفر از اعضا که طبقات شش‌گانه انتخاب کنند، به عرض پیشگاه مقدس ملوکانه برساند. وقت شرفیابی را بايد به توسط وزير دربار از حضور مبارک استيذان نمود.

اصل سی و یکم: وزرا حق دارند در اجلاسات مجلس شوراي ملي حاضر شده و در جایی که برای آنها مقرر است نشسته، مذاکرات مجلس را بشنوند و اگر لازم دانستند، از رئيس مجلس اجازه نطق خواسته، توضيحات لازمه را از برای مذاکره و مدافعه امور بدهند.

در اظهار مطالب به مجلس شوراي ملي

اصل سی و دوم: هرکس از افراد ناس می‌تواند عرض حال یا ایرادات یا شکایات خود را کتباً به

دفترخانهٔ عرایض مجلس عرضه بدارد. اگر مطلب راجع به خود مجلس باشد، جواب کافی به او خواهد داد و چنانچه مطلب راجع به یکی از وزارتخانه‌ها است بدان وزارتخانه خواهد فرستاد که رسیدگی نمایند و جواب مکفی بدهند.

اصل سی و سوم : قوانین جدیدی که محل حاجت باشد، در وزارتخانه‌های مسئول انشا و تنقیح یافته به توسط وزرای مسئول یا از طرف صدراعظم به مجلس شورای ملی اظهار خواهد شد و پس از تصویب مجلس به صحهٔ همایونی موشح گشته، به موقع اجرا گذاشته می‌شود.

اصل سی و چهارم : رئیس مجلس می‌تواند بر حسب لزوم شخصاً یا به خواهش ده نفر از اعضای مجلس یا وزیر، اجلاسی محرمانه بدون حضور روزنامه‌نویس و تماشاچی، یا انجمنی محرمانه مرکب از عدهٔ منتخبی از اعضای مجلس تشکیل بدهد که سایر اعضای مجلس حق حضور در آن نداشته باشند. لیکن نتیجهٔ مذاکرات انجمن محرمانه وقتی مجری تواند شد که در مجلس محرمانه با حضور سه ربع از منتخبین مطرح مذاکره شده، با اکثریت آرا قبول شود. اگر مطلب در مذاکرات انجمن محرمانه قبول نشد، در مجلس عنوان نخواهد شد و مسکوت عنه خواهد ماند.

اصل سی و پنجم : اگر مجلس محرمانه به تقاضای رئیس مجلس بوده است حق دارد هر مقدار از مذاکرات را که صلاح بداند، به اطلاع عموم برساند. لکن اگر مجلس محرمانه به تقاضای وزیری بوده است، افشای مذاکرات موقوف به اجازهٔ آن وزیر است.

اصل سی و ششم : هریک از وزرا می‌تواند مطلبی را به مجلس اظهار کرده، در هر درجه از مباحثه که باشد، استرداد کند؛ مگر اینکه اظهار ایشان به تقاضای مجلس بوده باشد. در این صورت استرداد مطلب موقوف به موافقت مجلس است.

اصل سی و هفتم : هرگاه لایحهٔ وزیر در مجلس موقع قبول نیافت منضم به ملاحظات مجلس عودت داده می‌شود. وزیر مسئول پس از رد یا قبول ایرادات مجلس می‌تواند لایحهٔ مزبوره را در ثانی به مجلس اظهار بدارد.

اصل سی و هشتم : اعضای مجلس شورای ملی باید رد یا قبول مطالب را صریح و واضح اظهار بدارند و احدی حق ندارد ایشان را تحریص یا تهدید در دادن رأی خود نمایند. اظهار رد و قبول اعضای مجلس باید به قسمی باشد که روزنامه‌نویس و تماشاچی هم بتوانند ادراک کنند. یعنی باید آن اظهار علامات ظاهری باشد از قبیل اوراق کبود و سفید و امثال آن.

عنوان مطالب از طرف مجلس

اصل سی و نهم: هر وقت مطلبی از طرف یکی از اعضای مجلس عنوان شود، فقط وقتی مطرح مذاکره خواهد شد که اقلاً پانزده نفر از اعضای مجلس آن مذاکره مطلب را تصویب نمایند. در این صورت آن عنوان کتباً به رئیس مجلس تقدیم می‌شود. رئیس مجلس حق دارد که آن لایحه را بدواً در انجمن تحقیق مطرح مذاکره قرار بدهد.

اصل چهلیم: در موقع مذاکره و مذاقه لایحه مذکور در اصل سی و نهم، چه در مجلس و چه در انجمن تحقیق، اگر لایحه مزبور راجع به یکی از وزرای مسئول باشد، مجلس باید به وزیر مسئول اطلاع داده که اگر بشود، شخصاً و الا معاون او به مجلس حاضر شده، مذاکرات در حضور وزیر یا معاون او بشود.

سواد لایحه و منضمات آن را باید قبل از وقت از ده روز الی یک ماه به استثنای مطالب فوری، از برای وزیر مسئول فرستاده باشند. همچنان روز مذاکره باید قبل از وقت معلوم باشد. پس از مذاقه مطلب با حضور وزیر مسئول، در صورت تصویب مجلس با اکثریت آرا رسماً لایحه نگاشته به وزیر مسئول داده خواهد شد که اقدامات مقتضیه را معمول دارد.

اصل چهل و یکم: هرگاه وزیر مسئول در مطلب معنون از طرف مجلس به مصلحتی همراه نشد، باید معاذیر خود را توجیه و مجلس را متقاعد کند.

اصل چهل و دوم: در هر امری که مجلس شورای ملی از وزیر مسئولی توضیح بخواهد، آن وزیر ناگزیر از جوابست و این جواب نباید بدون عذر موجه و بیرون از اندازه اقتضا، به عهده تأخیر بیفتد؛ مگر مطالب محرمانه که مستور بودن آن در مدت معینی صلاح دولت و ملت باشد. ولی بعد از انقضای مدت معین، وزیر مسئول مکلف است که همان مطلب را در مجلس ابراز نماید.

در شرایط تشکیل مجلس سنا

اصل چهل و سوم: مجلس دیگری با عنوان «سنا» مرکب از شصت نفر اعضا تشکیل می‌یابد که اجلاسات آن بعد از تشکیل مقارن اجلاسات مجلس شورای ملی خواهد بود.

اصل چهل و چهارم: نظام‌نامه‌های مجلس سنا باید به تصویب مجلس شورای ملی برسد.

اصل چهل و پنجم: اعضای این مجلس از اشخاص خبیر و بصیر و متدین محترم مملکت منتخب

می‌شوند. سی نفر از طرف قرین‌الشرف اعلیحضرت همایونی استقرار می‌یابد: پانزده نفر از اهالی تهران، پانزده نفر از اهالی ولایات. و سی نفر از طرف ملت: پانزده نفر به انتخاب اهالی تهران پانزده نفر به انتخاب اهالی ولایات.

اصل چهل و ششم: پس از انعقاد سنا تمام امور باید به تصویب هر دو مجلس باشد. اگر آن امور در سنا یا از طرف هیئت وزرا عنوان شده باشد، باید اول در مجلس سنا تنقیح و تصحیح شده، با اکثریت آرا قبول و بعد به تصویب مجلس شورای ملی برسند. ولی اموری که در مجلس شورای ملی عنوان می‌شود، برعکس از این مجلس به مجلس سنا خواهد رفت؛ مگر امور مالیه که مخصوص به مجلس شورای ملی خواهد بود و قرارداد مجلس در امور مذکوره به اطلاع مجلس ملی مختار است ملاحظات مجلس سنا را بعد از مذاقه لازم قبول یا رد کنند.

اصل چهل و هفتم: مادام که مجلس سنا منعقد نشده، فقط امور بعد از تصویب مجلس شورای ملی به صحه همایونی موشح و به موقع اجرا گذارده خواهد شد.

اصل چهل و هشتم: هرگاه مطلبی که از طرف وزیری پس از تنقیح و تصحیح در مجلس سنا به مجلس شورای ملی رجوع می‌شود قبول نیافت، در صورت اهمیت، مجلس ثالثی مرکب از اعضای مجلس سنا و شورای ملی به حکم انتخاب اعضای دو مجلس را در شورای ملی قرائت می‌کنند. اگر موافقت دست داد، فبها و الا شرح مطلب را به عرض حضور ملوکانه می‌رسانند. هرگاه رأی مجلس شورای ملی را تصدیق فرمودند، مجری می‌شود. اگر تصدیق نفرمودند، امر به تجدید مذاکره و مذاقه خواهند فرمود و اگر باز اتفاق آرا حاصل نشد و مجلس سنا با اکثریت دو ثلث آرا انفصال مجلس شورای ملی را تصویب نمودند و هیئت وزرا هم جداگانه انفصال مجلس شورای ملی را تصویب نمودند، فرمان همایونی به انفصال مجلس شورای ملی صادر می‌شود و اعلیحضرت همایونی در همان فرمان حکم به تجدید انتخابات می‌فرمایند و مردم حق خواهند داشت، منتخبین سابق را مجدداً انتخاب کنند.

اصل چهل و نهم: منتخبین جدید تهران باید به فاصله یک ماه و منتخبین ولایات به فاصله سه ماه حاضر شوند و چون منتخبین دارالخلافه حاضر شدند، مجلس افتتاح و مشغول کار خواهد شد، لیکن در ماده متنازع فیها گفت‌وگو نمی‌کند تا منتخبین ولایات برسند. هرگاه مجلس جدید پس از حضور تمام اعضا با اکثریت تام همان رأی سابق را امضا کرد، ذات مقدس همایونی آن رأی مجلس شورای ملی را تصویب فرموده، امر به اجرا می‌فرمایند.

اصل پنجاهم: در هر دورهٔ انتخابیه که عبارت از دو سال است، یک نوبت بیشتر امر به تجدید منتخبین نخواهد شد.

اصل پنجاه و یکم: مقرر آنکه سلاطین اعقاب و اخلاف ما حفظ این حدود و اصول را که برای تشدید مبانی دولت و تأکید اساس سلطنت و نگهبانی دستگاه عدلت و آسایش ملت برقرار و مجری فرمودیم، وظیفهٔ سلطنت خود دانسته در عهده شناسند.

۳- متمم قانون اساسی مشروطه

مورخ ۱۴ ذی القعدة الحرام ۱۳۲۴

کلیات

اصل اول: مذهب رسمی ایران اسلام و طریقهٔ حقهٔ جعفریهٔ اثنی عشریه است. باید پادشاه ایران دارا و مروج این مذهب باشد.

اصل دوم: مجلس مقدس شورای ملی که به توجه و تأیید حضرت امام عصر عجل الله فرجه و بذل مرحمت اعلی حضرت شاهنشاه اسلام خلد الله سلطانه و مراقبت حجج اسلامیه کثر الله امثالهم و عامهٔ ملت ایران تأسیس شده است، باید در هیچ عصری از اعصار مواد قانونیه آن مخالفتی با قواعد مقدسهٔ اسلام و قوانین موضوعهٔ حضرت خیر الانام صلی الله علیه و آله و سلم نداشته باشد. و معین است که تشخیص مخالفت قوانین موضوعه با قواعد اسلامیه بر عهدهٔ علمای اعلام ادام الله برکات وجودهم بوده و هست. لهذا رسماً مقرر است، در هر عصری از اعصار هیبتی که کمتر از پنج نفر نباشد، از مجتهدین و فقهای متدینین که مطلع از مقتضیات زمان هم باشند به این طریق که علمای اعلام و حجج اسلام مرجع تقلید شیعه اسلام بیست نفر از علما که دارای صفات مذکوره باشند، معرفی به مجلس شورای ملی بنمایند. پنج نفر از آنها را یا بیشتر به مقتضای عصر اعضای مجلس شورای ملی بالاتفاق یا به حکم قرعه تعیین نموده، به سمت عضویت بشناسند تا موادی که در مجلسین عنوان می شود به دقت مذاکره و غوررسی نموده، هریک از آن مواد معنونه که مخالفت با قواعد مقدسهٔ اسلام داشته باشد، طرح و رد نمایند که عنوان قانونیت پیدا نکند و رأی این هیئت علما در این باب مطاع و متبع خواهد بود و این ماده تا زمان ظهور حضرت حجت عصر عجل الله فرجه تغییر پذیر نخواهد بود.

اصل سوم : حدود مملکت ایران و ایالات و ولایات و بلوکات آن تغییر پذیر نیست، مگر به موجب قانون.

اصل چهارم : پایتخت ایران تهران است.

اصل پنجم : الوان رسمی بیرق ایران سبز و سفید و سرخ و علامت شیر و خورشید است.

اصل ششم : جان و مال اتباع خارجه مقیمین خاک ایران مأمون و محفوظ است، مگر در مواردی که قوانین مملکتی استثنا می کند.

اصل هفتم : اساس مشروطیت جزئاً و کلاً تعطیل بردار نیست.

حقوق ملت ایران

اصل هشتم : اهالی مملکت ایران در مقابل قانون دولتی متساوی الحقوق خواهند بود.

اصل نهم : افراد مردم از حیث جان و مال و مسکن و شرف محفوظ و مصون از هر نوع تعرض هستند و متعرض احدی نمی توان شد، مگر به حکم و ترتیبی که قوانین مملکت معین می نماید.

اصل دهم : غیر از مواقع ارتکاب جنحه و جنایات و تقصیرات عمده، هیچ کس را نمی توان فوراً دستگیر نمود، مگر به حکم کتبی رئیس محکمه عدلیه بر طبق قانون و در آن صورت نیز باید گناه مقصر فوراً یا منتهی در ظرف بیست و چهار ساعت به او اعلام و اشعار شود.

اصل یازدهم : هیچ کس را نمی توان از محکمه که باید درباره او حکم کند منصرف کرده مجبوراً به محکمه دیگر رجوع دهند.

اصل دوازدهم : حکم و اجرای هیچ مجازاتی نمی شود، مگر به موجب قانون.

اصل سیزدهم : منزل و خانه هرکس در حفظ و امان است. در هیچ مسکنی قهراً نمی توان داخل شد، مگر به حکم ترتیبی که قانون مقرر نموده.

اصل چهاردهم : هیچ یک از ایرانیان را نمی توان نفی بلد یا منع از اقامت در محلی یا مجبور به اقامت محل معینی نمود، مگر در مواردی که قانون تصریح می کند.

اصل پانزدهم : هیچ ملکی را از تصرف صاحب ملک نمی توان بیرون کرد، مگر با مجوز شرعی و آن نیز پس از تعیین و تأدیة قیمت عادلانه است.

اصل شانزدهم : ضبط املاک و اموال مردم به عنوان مجازات و سیاست ممنوع است، مگر به حکم قانون.

اصل هفدهم: سلب تسلط مالکین و متصرفین از املاک و اموال متصرفه ایشان به هر عنوان که باشد، ممنوع است، مگر به حکم قانون.

اصل هجدهم: تحصیل و تعلیم علوم و معارف و صنایع آزاد است، مگر آنچه شرعاً ممنوع باشد. اصل نوزدهم: تأسیس مدارس به مخارج دولتی و ملتی و تحصیل اجباری باید مطابق قانون وزارت علوم و معارف مقرر شود و تمام مدارس و مکاتب باید در تحت ریاست عالیه و مراقبت وزارت علوم و معارف باشد.

اصل بیستم: عامه مطبوعات، غیر از کتب ضلال و مواد مضره به دین مبین، آزاد و ممیزی در آنها ممنوع است. ولی هرگاه چیزی مخالف قانون مطبوعات در آنها مشاهده شود، نشر دهنده یا نویسنده بر طبق قانون مطبوعات مجازات می‌شود. اگر نویسنده معروف و مقیم ایران باشد، ناشر و طابع و موزع از تعرض مصون هستند.

اصل بیست و یکم: انجمن‌ها و اجتماعاتی که مولد فتنه دینی و دنیوی و مخل به نظم نباشند، در تمام مملکت آزاد است. ولی مجتمعات با خود اسلحه نباید داشته باشند و ترتیباتی را که قانون در این خصوص مقرر می‌کند، باید متابعت نمایند. اجتماعات در شوارع و میدان‌های عمومی هم باید تابع قوانین نظمیه باشند.

اصل بیست و دوم: مراسلات پستی کلیه محفوظ و از ضبط و کشف مصون است، مگر در مواردی که قانون استثنا می‌کند.

اصل بیست و سوم: افشا یا توقیف مخابرات تلگرافی، بدون اجازه صاحب تلگراف ممنوع است، مگر در مواردی که قانون معین می‌کند.

اصل بیست و چهارم: اتباع خارجه می‌توانند قبول تبعیت ایران را بنمایند. قبول و بقای آنها بر تبعیت و خلع آنها از تبعیت به موجب قانون جداگانه است.

اصل بیست و پنجم: تعرض به مأموران دیوانی در تقصیرات راجعه به مشاغل آنها محتاج به تحصیل اجازه نیست، مگر در حق وزرا که رعایت قوانین مخصوصه در این باب باید بشود.

قوای مملکت

اصل بیست و ششم: قوای مملکت ناشی از ملت است. طریقه استعمال آن قوا را قانون اساسی معین می‌نماید.

اصل بیست و هفتم : قوای مملکت به سه شعبه تجزیه می شود :

اول : قوه مقننه که مخصوص است به وضع و تهذیب قوانین و این قوه ناشی می شود از اعلیحضرت شاهنشاهی و مجلس شورای ملی و مجلس سنا و هریک از این سه منشأ حق انشای قانون را دارد، ولی استقرار آن موقوف است به عدم مخالفت با موازین شرعیه و تصویب مجلسین و توشیح به صحنه همایونی لکن وضع و تصویب قوانین راجعه به دخل و خرج مملکت از مختصات مجلس شورای ملی است. شرح و تفسیر قوانین از وظایف مختصه مجلس شورای ملی است.

دوم : قوه قضائیه و حکمیه که عبارت است از تمیز حقوق و این قوه مخصوص است به محاکم شرعیه در شریعات و به محاکم عدلیه در عرفیات.

سوم : قوه اجرائیه که مخصوص پادشاه است، یعنی قوانین و احکام به توسط وزرا و مأمورین دولت به نام نامی اعلیحضرت همایونی اجرا می شود، به ترتیبی که قانون معین می کند.

اصل بیست و هشتم : قوای ثلاثه مزبوره همیشه از یکدیگر ممتاز و منفصل خواهد بود. اصل بیست و نهم : منافع مخصوصه هر ایالت و ولایت و بلوک به تصویب انجمن های ایالتی و ولایتی به موجب قوانین مخصوصه آن مرتب و تسویه می شود.

حقوق اعضای مجلسین

اصل سی ام : وکلای مجلس شورای ملی و مجلس سنا از طرف تمام ملت وکالت دارند، نه فقط از طرف طبقات مردم یا ایالات و ولایات و بلوکاتی که آنها را انتخاب نموده اند.

اصل سی و یکم : یک نفر نمی تواند در زمان واحد عضویت هر دو مجلس را دارا باشد. اصل سی و دوم : چنانچه یکی از وکلا در ادارات دولتی موظفاً مستخدم بشود، از عضویت مجلس منفصل می شود و مجدداً عضویت او در مجلس موقوف به استعفا از شغل دولتی و انتخاب از طرف ملت خواهد بود.

اصل سی و سوم : هریک از مجلسین حق تحقیق و تفحص در هر امری از امور مملکتی را دارند. اصل سی و چهارم : مذاکرات مجلس سنا در مدت انفصال مجلس شورای ملی بی نتیجه است.

حقوق سلطنت ایران

اصل سی و پنجم: سلطنت ودیعه‌ای است که به موهبت الهی از طرف ملت به شخص پادشاه مفوض شده.

اصل سی و ششم^۱: سلطنت مشروطه ایران از طرف ملت به وسیله مجلس مؤسسان به شخص اعلیحضرت شاهنشاه، رضا شاه پهلوی تفویض شده و در اعقاب ذکور ایشان نسل بعد نسل برقرار خواهد بود.

اصل سی و هفتم^۲: ولایتعهد با پسر بزرگ‌تر پادشاه که مادرش ایرانی‌الاصل باشد، خواهد بود. در صورتی که پادشاه اولاد ذکور نداشته باشد، تعیین ولیعهد برحسب پیشنهاد شاه و تصویب مجلس شورای ملی به عمل خواهد آمد، مشروط بر آنکه آن ولیعهد از خانواده قاجار نباشد، ولی در هر موقعی که پسری برای پادشاه به وجود آید، حقاً ولایتعهد با او خواهد بود.

اصل سی و هشتم^۳: در موقع انتقال سلطنت، ولیعهد وقتی می‌تواند شخصاً امور سلطنت را متصدی شود که دارای بیست سال تمام شمسی باشد. اگر به این سن نرسیده باشد، نایب‌السلطنه‌ای از غیر خانواده قاجاریه از طرف مجلس شورای ملی انتخاب خواهد شد.

اصل سی و نهم: هیچ پادشاهی بر تخت سلطنت نمی‌تواند جلوس کند، مگر اینکه قبل از تاجگذاری در مجلس شورای ملی حاضر شود، با حضور اعضای مجلس شورای ملی و مجلس سنا و هیئت وزراء به قرار ذیل قسم یاد کند: من خداوند قادر متعال را گواه گرفته، به کلام الله مجید و به آنچه نزد خدا محترم است قسم یاد می‌کنم که تمام هم خود را مصروف حفظ استقلال ایران نموده، حدود مملکت و حقوق ملت را محفوظ و محروس بدارم، قانون اساسی مشروطیت ایران را نگهبان و برطبق آن و قوانین مقرر سلطنت نمایم. و در ترویج مذهب

۱- اصول سه‌گانه ۳۶، ۳۷ و ۳۸ متمم قانون اساسی به موجب ماده واحده مصوبه مجلس مؤسسان در تاریخ ۲۱ آذر ماه ۱۳۰۴ شمسی که ذیلاً نقل می‌شود: «ماده واحده - مجلس مؤسسان به اصل ۳۶، ۳۷ و ۳۸ متمم قانون اساسی مصوبه بیست و یکم آذر ۱۳۰۴ را به جای سه اصل ۳۶، ۳۷ و ۳۸ سابق متمم قانون اساسی قرار داده، سه اصل مذکور سابق را ملغی می‌داند».

به ترتیب مذکور فوق اصلاح و طبع شده است. اینک برای استحضار مطالعه کنندگان اصول سه‌گانه ملغی شده را نیز ذیلاً نقل می‌نماید: [۱] اصل سی و ششم: سلطنت مشروطه ایران در شخص اعلیحضرت شاهنشاهی السلطان محمدعلی شاه قاجار ادام‌الله سلطنته و اعقاب ایشان نسل بعد نسل برقرار خواهد بود.

۲- اصل سی و هفتم: ولایتعهد در صورت تعدد اولاد به پسر اکبر پادشاه که مادرش ایرانی‌الاصل و شاهزاده باشد، می‌رسد و در صورتی که برای پادشاه اولاد ذکور نباشد، اکبر خاندان سلطنت با رعایت الاقرب فالاقرب به رتبه ولایتعهد نایل می‌شود و هرگاه در صورت مفروضه فوق اولاد ذکوری برای پادشاه به وجود آید، حقاً ولایتعهد به او خواهد رسید.

۳- اصل سی و هشتم: در موقع انتقال سلطنت، ولیعهد وقتی می‌تواند شخصاً امور سلطنت را متصدی شود که سن او به هیجده سال بالغ باشد. چنانچه به این سن نرسیده باشد، با تصویب هیئت مجتمعه مجلس شورای ملی و مجلس سنا، نایب‌السلطنه برای او انتخاب خواهد شد تا هیجده سالگی را بالغ شود.

جعفری اثنی عشری سعی و کوشش نمایم و در تمام اعمال و افعال خداوند عَزَّوَجَلَّه را حاضر و ناظر دانسته، منظوری جز سعادت و عظمت دولت و ملت ایران نداشته باشیم و از خداوند مستعان در خدمت به ترقی ایران توفیق می‌طلبیم و از ارواح طیب، اولیای اسلام استمداد می‌کنم.

اصل چهلیم : همین‌طور شخصی که به نیابت سلطنت منتخب می‌شود، نمی‌تواند متصدی این امر شود، مگر اینکه قسم مزبور فوق را یاد نموده باشد.

اصل چهل و یکم : در موقع رحلت پادشاه، مجلس شورای ملی و مجلس سنا لزوماً منعقد خواهند شد و انعقاد مجلسین زیاده از ده روز بعد از فوت پادشاه نباید به تعویق بیفتد.

اصل چهل و دوم : هرگاه دورهٔ وکالت وکلای هر دو یا یکی از مجلسین در زمان حیات پادشاه منقضی شده باشد و وکلای جدید در موقع رحلت پادشاه هنوز معین نشده باشند، وکلای سابق حاضر و مجلسین منعقد می‌شود.

اصل چهل و سوم : شخص پادشاه نمی‌تواند بدون تصویب و رضای مجلس شورای ملی و مجلس سنا متصدی امور مملکت دیگری شود.

اصل چهل و چهارم : شخص پادشاه از مسئولیت مبری است. وزرای دولت در هرگونه امور مسئول مجلسین هستند.

اصل چهل و پنجم : کلیه قوانین و دستخطهای پادشاه در امور مملکتی وقتی اجرا می‌شود که به امضای وزیر مسئول رسیده باشد و مسئول صحت مدلول آن فرمان و دستخط همان وزیر است.

اصل چهل و ششم : عزل و نصب وزرا به موجب فرمان همایون پادشاه است.

اصل چهل و هفتم : اعطای درجات نظامی و نشان و امتیازات افتخاری با مراعات قانون مختص شخص پادشاه است.

اصل چهل و هشتم : انتخاب مأمورین رئیس، دوائر دولتی از داخله و خارجه با تصویب وزیر مسئول از حقوق پادشاه است، مگر در مواقعی که قانون استثنا نموده باشد. ولی تعیین سایر مأمورین راجع به پادشاه نیست، مگر در مواردی که قانون تصریح می‌کند.

اصل چهل و نهم : صدور فرامین و احکام برای اجرای قوانین از حقوق پادشاه است، بدون اینکه هرگز اجرای آن قوانین را تعویق یا توقیف کنند.

اصل پنجاهم : فرمان‌فرمایی کل قشون بری و بحری با شخص پادشاه است.

اصل پنجاه و یکم : اعلان جنگ و عقد صلح با پادشاه است.

اصل پنجاه و دوم : عهدنامه‌هایی که مطابق اصل بیست و چهارم قانون اساسی مورخه چهاردهم ذی‌قعدة یک‌هزار و سیصد و چهار استتار آنها لازم باشد، بعد از رفع محذور همین که منافع و امنیت مملکتی اقتضا نمود، با توضیحات لازمه باید از طرف پادشاه به مجلس شورای ملی و سنا اظهار شود. اصل پنجاه و سوم : فصول مخفیة هیچ عهدنامه مبطل فصول آشکار آن عهدنامه نخواهد بود. اصل پنجاه و چهارم : پادشاه می‌تواند مجلس شورای ملی و مجلس سنا را به طور فوق‌العاده امر به انعقاد فرمایند.

اصل پنجاه و پنجم : ضرب سکه با موافقت قانون به نام پادشاه است. اصل پنجاه و ششم : مخارج و مصارف دستگاه سلطنتی باید قانوناً معین باشد. اصل پنجاه و هفتم : اختیارات و اقتدارات سلطنتی فقط همان است که در قوانین مشروطیت حاضره تصریح شده.

راجع به وزرا

اصل پنجاه و هشتم : هیچ‌کس نمی‌تواند به مقام وزارت برسد، مگر آنکه مسلمان و ایرانی‌الاصل و تبعه ایران باشد.

اصل پنجاه و نهم : شاهزادگان طبقه اولی، یعنی پسر و برادر و عموی پادشاه عصر، نمی‌توانند به وزارت منتخب شوند.

اصل شصتم : وزرا مسئول مجلسین هستند و در هر مورد که از طرف یکی از مجلسین احضار شوند، باید حاضر گردند و نسبت به اموری که محول به آنها است، حدود مسئولیت خود را منظور دارند.

اصل شصت و یکم : وزرا علاوه بر اینکه به تنهایی مسئول مشاغل مختصة وزارت خود هستند، به هیئت اتفاق نیز در کلیات امور در مقابل مجلس مسئول و ضامن اعمال یکدیگرند.

اصل شصت و دوم : عده وزرا را بر حسب اقتضا قانون معین خواهد کرد.

اصل شصت و سوم : لقب وزارت افتخاری به کلی موقوف است.

اصل شصت و چهارم : وزرا نمی‌توانند احکام شفاهی یا کتبی پادشاه را مستمسک قرار داده، سلب مسئولیت از خودشان بنمایند.

اصل شصت و پنجم : مجلس شورای ملی یا سنا می‌توانند وزرا را در تحت مؤاخذه و محاکمه درآورند.

اصل شصت و ششم : مسئولیت وزرا و سیاستی را که راجع به آنها می‌شود، قانون معین خواهد کرد.
 اصل شصت و هفتم : در صورتی که مجلس شورای ملی یا مجلس سنا به اکثریت تامه عدم رضایت خود را از هیئت وزرا یا وزیری اظهار نمایند، آن هیئت یا آن وزیر از مقام وزارت منعزل می‌شود.
 اصل شصت و هشتم : وزرا موظفاً نمی‌توانند خدمت دیگری غیر از شغل خودشان در عهده گیرند.
 اصل شصت و نهم : مجلس شورای ملی یا مجلس سنا تقصیر وزرا را در محضر دیوان‌خانه تمیز عنوان خواهند کرد. دیوان‌خانه مزبوره با حضور تمام اعضای مجلس محاکمات دایره خود محاکمه خواهد کرد، مگر وقتی که به موجب قانون اتهام و اقامه دعوی از دایره ادارات دولتی مرجوعه به شخص وزیر خارج و راجع به خود وزیر باشد.

تنبیه : مادامی که محکمه تمیز تشکیل نیافته، هیئتی منتخب از اعضای مجلسین به عده متساوی نایب مناب محکمه تمیز خواهد شد.

اصل هفتادم : تعیین تقصیر و مجازات وارده بر وزرا در موقعی که مورد اتهام مجلس شورای ملی یا مجلس سنا شوند و یا در امور اداره خود دچار اتهامات شخصی مدعیان گردند، منوط به قانون مخصوص خواهد بود.

اقتدارات محاکمات

اصل هفتاد و یکم : دیوان عدالت عظمی و محاکم عدلیه، مرجع رسمی تظلمات عمومی هستند و قضاوت در امور شرعیه با عدول مجتهدین جامع‌الشرایط است.

اصل هفتاد و دوم : منازعات راجعه به حقوق سیاسی مربوط به حاکم عدلیه است، مگر در مواقعی که قانون استثنا کند.

اصل هفتاد و سوم : تعیین محاکم عرفیه منوط به حکم قانون است و کسی نمی‌تواند به هیچ اسم و رسم محکمه برخلاف مقررات قانون تشکیل نماید.

اصل هفتاد و چهارم : هیچ محکمه ممکن نیست منعقد گردد، مگر به حکم قانون.

اصل هفتاد و پنجم : در تمام مملکت فقط یک دیوان‌خانه تمیز برای امور عرفیه دایر خواهد بود، آن هم در شهر پایتخت و این دیوان‌خانه تمیز در هیچ محاکمه ابتدا رسیدگی نمی‌کند، مگر در محاکماتی که راجع به وزرا باشد.

اصل هفتاد و ششم: انعقاد کلیه محاکمات علنی است، مگر آنکه علنی بودن آن مخل نظم یا منافی عصمت باشد. در این صورت لزوم اخفا را محکمه اعلان می نماید.

اصل هفتاد و هفتم: در ماده تقصیرات سیاسیه و مطبوعاتی، چنانچه محرمانه بودن محاکمه صلاح باشد، باید به اتفاق آرای جمیع اعضای محکمه بشود.

اصل هفتاد و هشتم: احکام صادره از محاکم باید مدلل و موجه و محتوی فصول قانونیه که برطبق آنها حکم صادر شده است بوده و علناً قرائت شود.

اصل هفتاد و نهم: در موارد تقصیرات سیاسیه و مطبوعات هیئت منصفین در محاکم حاضر خواهند بود.

اصل هشتادم: رؤسا و اعضای محاکم عدلیه به ترتیبی که قانون عدلیه معین می کند، منتخب و به موجب فرمان همایونی منصوب می شوند.

اصل هشتاد و یکم: هیچ حاکم محکمه عدلیه را نمی توان از شغل خود موقتاً یا دائماً بدون محاکمه و ثبوت تقصیر تغییر داد، مگر اینکه خودش استعفا نماید.

اصل هشتاد و دوم: تبدیل مأموریت حاکم محکمه عدلیه ممکن نمی شود، مگر به رضای خود او.

اصل هشتاد و سوم: تعیین شخص مدعی عموم با تصویب حاکم شرع در عهده پادشاه است.

اصل هشتاد و چهارم: مقرری اعضای محاکم عدلیه به موجب قانون معین خواهد شد.

اصل هشتاد و پنجم: رؤسای محاکم عدلیه نمی توانند قبول خدمات موظفه دولتی را بنمایند، مگر اینکه آن خدمت را مجاناً بر عهده گیرند و مخالف قانون هم نباشد.

اصل هشتاد و ششم: در هر کرسی ایالتی یک محکمه استیناف برای امور عدلیه مقرر خواهد شد، به ترتیبی که در قوانین عدلیه مطرح است.

اصل هشتاد و هفتم: محاکم نظامی موافق قوانین مخصوصه در تمام مملکت تأسیس خواهد شد.

اصل هشتاد و هشتم: حکمیت منازعه در حدود ادارات و مشاغل دولتی به موجب مقررات قانون به محکمه تمیز راجع است.

اصل هشتاد و نهم: دیوان خانه عدلیه و محکمه ها وقتی احکام و نظام نامه های عمومی و ایالتی و ولایتی و بلدی را مجری خواهند داشت که آنها مطابق با قانون باشند.

در خصوص انجمن‌های ایالتی و ولایتی

اصل نودم : در تمام ممالک محروسه، انجمن‌های ایالتی و ولایتی به موجب نظام‌نامه مخصوص مرتب می‌شود و قوانین اساسیه آن انجمن‌ها از این قرار است :

اصل نود و یکم : اعضای انجمن‌های ایالتی و ولایتی بلاواسطه از طرف اهالی انتخاب می‌شوند؛ مطابق نظام‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی.

اصل نود و دوم : انجمن‌های ایالتی و ولایتی اختیار نظارت‌نامه در اصلاحات راجعه به منافع عامه دارند با رعایت حدود قوانین مقرر.

اصل نود و سوم : صورت خرج و دخل ایالات از هر قبیل به توسط انجمن‌های ایالتی و ولایتی طبع و نشر می‌شود.

در خصوص مالیه

اصل نود و چهارم : هیچ قسم مالیات برقرار نمی‌شود، مگر به حکم قانون.

اصل نود و پنجم : مواردی را که از دادن مالیات معاف توانند شد، قانون مشخص خواهد کرد.

اصل نود و ششم : میزان مالیات را همه ساله مجلس شورای ملی با اکثریت تصویب و معین خواهد نمود.

اصل نود و هفتم : در مواد مالیات هیچ تفاوت و امتیازی فی مابین افراد ملت گذارده نخواهد شد.

اصل نود و هشتم : تخفیف و معافیت از مالیات منوط به قانون مخصوص است.

اصل نود و نهم : غیر از مواقعی که قانون صراحتاً مستثنا می‌دارد، به هیچ عنوان از اهالی چیزی مطالبه نمی‌شود، مگر به اسم مالیات مملکتی و ایالتی و ولایتی و بلدی.

اصل صد : هیچ مرسوم و انعامی به خزینه دولت حواله نمی‌شود، مگر به موجب قانون.

اصل صد و یکم : اعضای دیوان محاسبات را مجلس شورای ملی برای مدتی که به موجب قانون مقرر می‌شود، تعیین خواهد کرد.

اصل صد و دوم : دیوان محاسبات مأمور به معاینه و تفکیک محاسبات اداره مالیه و تفریغ حساب کلیه محاسبین خزانه است. و مخصوصاً مواظب است که هیچ یک از فقرات مخارج معینه در بودجه از میزان مقرر تجاوز ننموده، تغییر و تبدیل نپذیرد و هر وجهی در محل خود به مصرف برسد. و

همچنین معاینه و تفکیک محاسبه مختلفه کلیه ادارات دولتی را نموده، اوراق سند خرج محاسبات را جمع‌آوری خواهد کرد و صورت کلیه محاسبات مملکتی را باید به انضمام ملاحظات خود تسلیم مجلس شورای ملی نماید.

اصل صد و سوم: ترتیب و تنظیم و اداره دیوان به موجب قانون است.

قشون

اصل صد و چهارم: ترتیب گرفتن قشون را قانون معین می‌نماید. تکالیف و حقوق اهل نظام و ترقی در مناصب به موجب قانون است.

اصل صد و پنجم: مخارج نظامی هر ساله از طرف مجلس شورای ملی تصویب می‌شود.

اصل صد و ششم: هیچ قشون نظامی خارجه به خدمت دولت قبول نمی‌شود و در نقطه‌ای از نقاط مملکت نمی‌تواند اقامت و یا عبور کند، مگر به موجب قانون.

اصل صد و هفتم: حقوق و مناصب و شئون اهل نظام سلب نمی‌شود مگر به موجب قانون.

جنگ جهانی اول و ایران

منطق و فلسفه طراحی درس

جنگ‌های جهانی اول و دوم در نیمه اول سده ۱۹م از جمله رویدادهای مهم و هولناک تاریخ بشر به شمار می‌روند. این جنگ‌ها که از سوی دولت‌های زیاده‌خواه و استعمارگر بر جهان تحمیل شدند و قاره‌ها و کشورهای مختلف را در بر گرفتند، زمینه‌ها و علل گوناگونی داشتند و آثار و پیامدهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی گسترده‌ای برجا گذاشتند. از منظر آموزشی و یادگیری، زمینه‌ها، علل، آثار و پیامدهای گوناگون جنگ جهانی اول اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد که از دو جنبه بین‌المللی و داخلی قابل توجه و اعتناست. مقصد اساسی طراحی آموزشی، انتخاب و سامان‌دهی محتوای این درس آن است که فرصت‌ها و موقعیت‌هایی فراهم آید تا دانش‌آموزان با مطالعه شواهد و مدارک تاریخی، زمینه‌ها، علل، عوامل، آثار و پیامدهای گوناگون جنگ جهانی اول را در ابعاد بین‌المللی و داخلی ارزیابی و تحلیل کنند.

هدف‌ها و انتظارها

هدف کلی :

- با بهره‌گیری از شواهد و مدارک تاریخی، زمینه‌ها، علل، نتایج و پیامدهای جنگ جهانی اول و تأثیرات مختلف آن را بر ایران و ایرانیان شناسایی و تجزیه و تحلیل کنند.

هدف‌های جزئی :

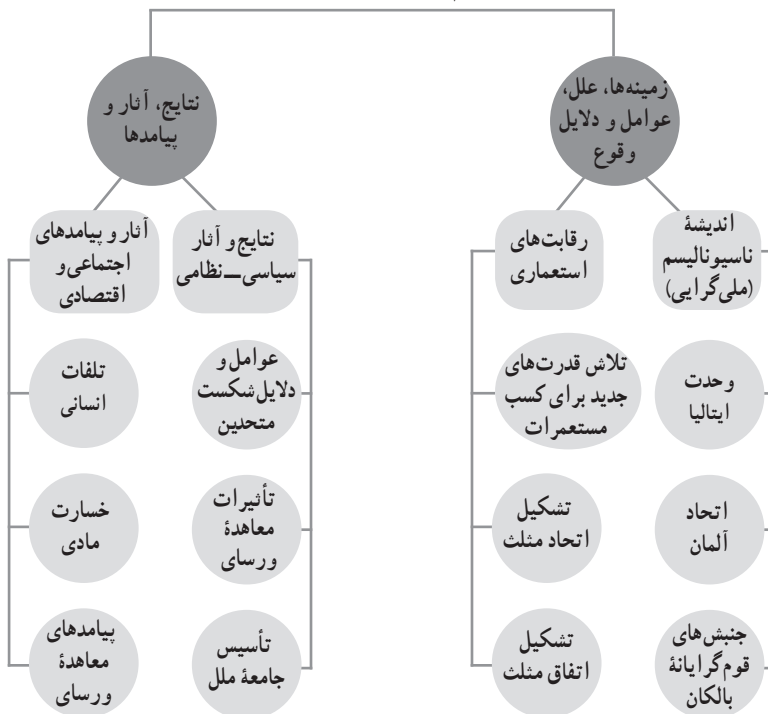
- شناسایی و تحلیل زمینه‌ها، علل و عوامل مؤثر بر وقوع جنگ جهانی اول؛
- شناخت علل، آثار و پیامدهای شکل‌گیری اتحاد و اتفاق سه‌گانه (مثلث)؛
- تحلیل آثار و نتایج سیاسی انقلاب روسیه (۱۹۱۷م) در ابعاد داخلی و بین‌المللی؛

- درک و فهم عوامل مؤثر بر شکست آلمان و متحدانش در جنگ جهانی اول؛
- ارزیابی آثار و نتایج انسانی و اقتصادی جنگ جهانی اول؛
- شناخت پیامدهای سیاسی و تغییرات مرزهای بین‌المللی پس از خاتمه جنگ جهانی اول؛
- شناسایی و تحلیل علل، آثار و نتایج سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اشغال ایران در دوران جنگ جهانی اول؛
- درک و فهم زمینه‌ها و علل انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ و دلایل مخالفت با آن.

انتظارهای عملکردی

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان در پایان تدریس درس بتوانند :
- ✓ زمینه‌ها، علل و عوامل سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جنگ جهانی اول را شناسایی و تحلیل کنند.
  - ✓ تأثیر وحدت ایتالیا و اتحاد آلمان را در بروز جنگ جهانی اول توضیح دهند.
  - ✓ علل شکل‌گیری اتحاد و اتفاق سه‌گانه (مثلث) و تأثیر آن را بر شروع جنگ جهانی اول بیان کنند.
  - ✓ آثار سیاسی انقلاب روسیه را در ابعاد داخلی و بین‌المللی شرح دهند.
  - ✓ تأثیر ورود ایالات متحده آمریکا به جنگ جهانی اول را بر سرنوشت آن جنگ مورد ارزیابی قرار دهند.
  - ✓ آثار و پیامدهای انسانی و اقتصادی جنگ جهانی اول را فهرست کنند.
  - ✓ با استفاده از نقشه‌های تاریخی تغییراتی را که قراردادهای صلح ورسای در مرزهای سیاسی اروپا و آسیا ایجاد کرد، مشخص سازند.
  - ✓ آثار و پیامدهای سیاسی اشغال ایران را در زمان جنگ جهانی اول تحلیل کنند.
  - ✓ پیامدهای اقتصادی و اجتماعی جنگ جهانی اول را برای مردم ایران، شرح دهند.
  - ✓ زمینه‌ها و علل انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ را تحلیل کنند.
  - ✓ دلایل مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹ را توضیح دهند.

شبکه مفاهیم درس ۶ (جنگ جهانی اول و ایران)

جدول سال شمار رویدادهای مهم جنگ جهانی اول

سال	رویداد
۱۸۷۳م	اتحاد سه امپراتور (آلمان، اتریش – مجارستان و روسیه)
۱۸۷۹م	پیمان دفاعی آلمان و اتریش – مجارستان
۱۸۸۲م	اتحاد سه گانه آلمان، اتریش – مجارستان و ایتالیا (تشکیل اتحاد مثلث)
۱۸۸۶م	از میان رفتن اتحاد سه امپراتور (آلمان، اتریش – مجارستان و روسیه)
۱۸۹۴م	اتحاد نظامی فرانسه و روسیه
۱۹۰۴م	پیمان دوستی فرانسه و انگلستان
۱۹۰۷م	اتفاق سه جانبه فرانسه، انگلستان و روسیه (شکل گیری اتفاق مثلث)
۱۹۱۴م	۲۸ ژوئن: قتل ولیعهد اتریش – مجارستان در سرايو؛ ۲۸ ژوئیه: اعلان جنگ اتریش به صربستان؛ ۲۹ ژوئیه: اعلان جنگ روسیه به اتریش؛ ۱ اوت: اعلان جنگ آلمان به روسیه، اعلان جنگ ژاپن به آلمان؛ ۳ اوت: اعلان جنگ آلمان به فرانسه؛ ۵ اوت: اعلان جنگ انگلستان به آلمان؛ ۱۱ و ۱۲ اوت: اعلان جنگ انگلستان و فرانسه به اتریش؛ ورود عثمانی به جنگ در حمایت از متحدین (اوت)
۱۹۱۵م	خروج ایتالیا از اتحاد مثلث و پیوستن به متفقین با حمله به اتریش (اوت)؛ تحریم دریای آلمان توسط انگلستان و فرانسه؛ شروع جنگ زیردریایی ها؛ نبرد گالیپولی در تنگه داردانل و شکست سنگین انگلیسی ها (آوریل تا دسامبر)؛ شکست روسیه از نیروهای متحدین؛ اعلان جنگ بلغارستان به صربستان (۱۴ اکتبر)
۱۹۱۶م	نبرد سنگین وردن میان ارتش های آلمان و فرانسه
۱۹۱۷م	شروع مجدد جنگ دریایی توسط آلمان و ورود آمریکا به جنگ در پشتیبانی از متفقین (آوریل)؛ شورش اعراب علیه امپراتوری عثمانی به تحریک و پشتیبانی انگلستان؛ وقوع انقلاب سوسیالیستی در روسیه؛ پیمان صلح حکومت انقلابی روسیه با آلمان
۱۹۱۸م	تسلط انگلستان بر مصر؛ درخواست صلح بلغارستان و عثمانی از متفقین؛ درخواست صلح امپراتوری اتریش – مجارستان؛ کناره گیری فیصر ویلهلم دوم (اکتبر) و تقاضای ترک محاصره توسط دولت موقت آلمان

جدول سال شمار رویدادهای مهم تاریخ ایران در زمان جنگ جهانی اول

سال	رویداد
۱۳۳۲ق	به تخت نشستن احمدشاه؛ آغاز جنگ جهانی اول و اعلان بی طرفی ایران؛ اشغال آبادان توسط مزدوران هندی انگلستان؛ درگذشت ستارخان سردار ملی
۱۳۳۳ق	گشایش سومین دوره مجلس شورای ملی؛ حمله سپاهیان عثمانی به ایران؛ اشغال تبریز توسط روس ها و هزیمت نیروهای عثمانی؛ امضای قرارداد ۱۹۱۵ میان روسیه و انگلستان؛ ورود مزدوران هندی انگلیس به بوشهر؛ پیشروی نیروهای روسیه تا قزوین؛ پایان کار مجلس سوم به دلیل اشغال کشور توسط قوای بیگانه؛ آغاز قیام تنگستانی ها و دشتستانی ها علیه نیروهای متجاوز انگلیسی در جنوب ایران (بوشهر)؛ شهادت رئیس علی دلواری، فرمانده تنگستانی ها در جنگ با انگلیسی ها
۱۳۳۴ق	حمله غافل گیرانه نیروهای ژاندارمری به اتباع انگلیسی در شیراز؛ مهاجرت عده ای از ملیون (نمایندگان مجلس و رجال سیاسی) به قم و تشکیل کمیته دفاع ملی؛ رویارویی ژاندارم های ایرانی به فرماندهی پسیان با نیروهای روسیه؛ اشغال قم و کاشان توسط روس ها و عقب نشینی اعضای کمیته دفاع ملی به اصفهان؛ آغاز نهضت جنگل به رهبری میرزا کوچک خان؛ تأسیس حکومت موقت ملی در کرمانشاه؛ ورود نظامیان انگلیسی به جنوب ایران و تشکیل نیروی پلیس جنوب؛ اشغال اصفهان توسط سپاهیان روسیه
۱۳۳۵ق	اشغال جنوب ایران توسط نیروهای انگلیسی؛ عقب نشینی عثمانیان از کرمانشاه و پایان کار دولت موقت ملی؛ آتش زدن شهر ارومیه توسط نیروهای روسی
۱۳۳۶ق	وقوع انقلاب سوسیالیستی در روسیه؛ امضای قرارداد صلح برست لیئوفسک میان روسیه و آلمان و خروج نیروهای روسی از ایران؛ پیشرفت نهضت جنگل و تصرف گیلان و بخشی از مازندران؛ ورود سپاهیان انگلیسی مناطق شمال شرقی و شمال ایران؛ اشغال رشت و انزلی توسط انگلیسی ها؛ تصرف تبریز توسط قوای عثمانی
۱۳۳۷ق	بیرون رفتن نیروهای عثمانی از تبریز؛ عقد قرارداد ۱۹۱۹ میان ایران و انگلستان؛ مسافرت احمدشاه به اروپا؛ اعلامیه دولت شوروی در خصوص لغو قراردادهای ایران و روسیه تزاری و رد قرارداد ۱۹۱۹ ایران و انگلستان
۱۳۳۸ق	آغاز جنبش شیخ محمد خیابانی در تبریز؛ ورود کشتی های شوروی به انزلی؛ بازگشت احمدشاه از سفر اروپا؛ تأسیس حکومت جمهوری انقلابی گیلان به ریاست میرزا کوچک خان در گیلان؛ تصرف رشت توسط نیروهای دولتی؛ تصرف تبریز به دست نیروهای دولت مرکزی و کشته شدن خیابانی
۱۳۳۹ق	کودتای ۱۲۹۹ و تشکیل کابینه سیاه؛ امضای پیمان دوستی میان ایران و شوروی و لغای کلیه معاهدات و قراردادهای دولت تزاری با ایران

مرور فعالیت‌ها

فعالیت ۱

منطق و نحوه اجرا : این فعالیت به منظور جلب توجه دانش‌آموزان به ابعاد گسترده و پیرامنه جنگ جهانی اول طراحی شده است و آنان را مهیا می‌کند، با تأکید بر زمینه‌ها و علل بروز این جنگ و آثار و پیامدهایی که داشت، یادگیری این درس را آغاز کنند.

فعالیت ۲

منطق و روش اجرا : نقشه سیاسی اروپا در سال ۱۸۵۰م مندرج در صفحه ۷۸ کتاب را، با نقشه سیاسی آن در آستانه آغاز جنگ جهانی اول در سال ۱۹۱۴م که در بخش ضمائم همین کتاب مندرج است، به دانش‌آموزان ارائه کنید. سپس از آنان بخواهید که به دقت دو نقشه را از نظر مرزهای بین‌المللی و واحدهای سیاسی و قلمرو آنان مقایسه کنند و تغییراتی را که در مرزها و محدوده جغرافیایی واحدهای سیاسی صورت گرفته‌اند، فهرست کنند. در واقع انتظار می‌رود، دانش‌آموزان با انجام این فعالیت و مقایسه دو نقشه تاریخی، دگرگونی‌هایی را که بر اثر تحولات فکری، فرهنگی و سیاسی در جغرافیای سیاسی اروپا در نیمه دوم سده ۱۹م صورت گرفته‌اند، استنباط و تحلیل کنند. دقت و توجه دانش‌آموزان را به بخش مرکزی و جنوب اروپا که عمده‌ترین تغییرات در این مناطق با اتحاد سرزمین‌های آلمانی‌نشین و وحدت ایتالیا صورت گرفت، جلب کنید.

فعالیت ۳

منطق و چگونگی اجرا : این فعالیت بدین منظور طراحی شده است که دانش‌آموزان میان زمینه‌ها و علل درازمدت و اساسی یک رویداد بزرگ تاریخی، مانند جنگ جهانی اول و حوادث و اتفاقات آنی که جرعه چنین رویداد بزرگی را می‌زنند و شعله آن را روشن می‌سازند، تمایز قائل شوند. دانش‌آموزان را راهنمایی کنید که با تأمل در این فعالیت، دریابند که زمینه‌ها و علل اصلی جنگ جهانی اول در دهه‌ها و حتی سده‌های پیش از آغاز آن جنگ به مرور زمان ایجاد شدند، و قتل ولیعهد اتریش در ساریو، نه علت اصلی جنگ بین‌الملل اول، بلکه تنها بهانه‌ای برای شعله‌ور شدن آتش زیر خاکستر بود. همچنان که ماجرای نوز بلژیکی نیز علت یا عامل اصلی بروز انقلاب مشروطه ایران نبود، بلکه

بهبادهای به دست مخالفان داد تا نارضایتی عمومی را که طی سالیان دراز از حکومت قاجار ایجاد شده بود، به جوش و خروش درآوردند.

فعالیت ۴

منطق و روش اجرا : فعالیت ردیف ۴ نیز از نوع نقشه خوانی است. نقشه های لازم برای انجام این فعالیت را که در بخش ضmann همین کتاب موجودند، در اختیار دانش آموزان قرار دهید و از آنان بخواهید، با مقایسه تغییرات صورت گرفته در مرزهای سیاسی و بین المللی، آثار و پیامدهای جنگ جهانی اول را بر جغرافیای سیاسی اروپا و منطقه خاورمیانه تحلیل و تفسیر کنند.

فعالیت ۵

منطق و نحوه اجرا : این فعالیت به منظور ایجاد فرصت برای اظهار نظر و قضاوت درباره یکی از رویدادهای مهم تاریخ جهان، یعنی جنگ جهانی اول، طراحی شده است. دیدگاه یکی از پژوهشگران تاریخ معاصر جهان در خصوص ارتباط میان فرهنگ و تمدن جدید غرب و جنگ خانمان سوز جهانی اول در چند سطر آورده شده است، تا دانش آموزان با تأمل در آن، درباره این دیدگاه قضاوت کنند و نظر شخصی خود را ارائه دهند. آنچه که در انجام این فعالیت اهمیت دارد، ارائه دلیل یا استدلال منطقی در پذیرش یا رد دیدگاه موردنظر است و منطقی نیست که توقع داشته باشیم همه به یک جواب مشابه و واحد برسند.

فعالیت ۶

منطق و شیوه اجرا : با وجود آنکه دولت و ملت ایران در شروع، تداوم و پایان جنگ های جهانی اول و دوم هیچ نقشی نداشتند و بلافاصله پس از شروع این جنگ ها، دولت ایران اعلام بی طرفی کرد، اما افکار عمومی ایرانیان در هر دو جنگ به سمت آلمان و متحدانش گرایش داشت و ایرانیان آرزو می کردند که آلمان ها برنده این جنگ ها باشند.

به منظور راهنمایی دانش آموزان برای انجام این فعالیت، از پیش آموخته های آنان به ویژه مطالبی که در درس های ۳، ۴ و ۵ کتاب درسی در خصوص سیاست و اقدامات روسیه و انگلستان در ایران خوانده اند، بهره بگیرید، تا پاسخی مستدل و منطقی به پرسش این فعالیت ارائه دهند.

فعالیت ۷

منطق و شیوه اجرا: متن شواهد و مدارک این فعالیت درباره آثار و نتایج زیان‌باری که جنگ جهانی اول از حیث تلفات انسانی و فلاکت اقتصادی برای ایرانیان داشت، از یک منبع اصلی و معتبر با عنوان حیات یحیی نوشته یکی از رجال سیاسی خوش‌نام ایران به نام یحیی دولت‌آبادی انتخاب شده است. این متن که به زبانی ساده و به صورت روان و سلیس نوشته شده است، دلالت آشکاری دارد بر رنج و مصیبتی که ملت ایران در نتیجه جنگ جهانی اول متحمل شد و دانش‌آموزان خیلی راحت می‌توانند استنباط و تحلیل دقیق و روشنی از آن داشته باشند.

فعالیت ۸

منطق و روش اجرا: قرارداد ۱۹۱۹م یکی از مسائل جنجال‌انگیز و تأثیرگذار تاریخ معاصر ایران است. انعقاد این قرارداد میان ایران و انگلستان مدتی پس از پایان جنگ جهانی اول، جنجال زیادی در داخل و حتی خارج از مرزهای ایران به پا کرد. مجادلاتی که بر سر انعقاد این قرارداد و جدالی که میان مخالفان و موافقان آن صورت گرفت، بر روند تحولات تاریخ ایران به طرز چشمگیری اثر گذاشت. بررسی و ارزیابی مفاد این قرارداد و قضاوت میان ادعاهای موافقان و مخالفان آن، می‌تواند موقعیت آموزشی و یادگیری مطلوبی را برای دانش‌آموزان ایجاد کند. مفاد قرارداد مذکور در بخش ضمائم همین درس مندرج است.

ضمائم و ملحقات

قرارداد ۱۹۱۹

۱ دولت انگلستان با قطعیت هر چه تمام‌تر، تعهداتی را که مکرر در سابق برای احترام مطلق استقلال و تمامیت ایران نموده است، تکرار می‌نماید.

۲ دولت انگلستان خدمات هر عده مستشار متخصص را که برای لزوم استخدام آنها در ادارات مختلفه بین دولتين توافق حاصل گردد، به خرج دولت ایران تهیه خواهد کرد. این مستشارها با کنتراحت اجیر و به آنها اختیارات متناسبه داده خواهد شد. کیفیت این اختیارات بسته به توافق بین دولت ایران و مستشارها خواهد بود.

۲ دولت انگلیس به خرج دولت ایران، صاحب‌منصبان و ذخایر و مهمات سیستم جدید را برای تشکیل قوه متحدالشکلی [ارتش] که دولت ایران ایجاد آن را برای حفظ نظم در داخله و سرحدات در نظر دارد، تهیه خواهد کرد. عده و مقدار ضرورت صاحب‌منصبان و ذخایر و مهمات مزبور به توسط کمیسیونی که از متخصصین انگلیسی و ایرانی تشکیل خواهد گردید و احتیاجات دولت را برای تشکیل قوه مزبور تشخیص خواهد داد، معین خواهد شد.

۴ برای تهیه وسایل نقدی لازمه [منابع مالی] به جهت اصلاحات مذکوره در ماده ۲ و ۳ این قرارداد، دولت انگلستان حاضر است که یک قرض کافی برای دولت ایران تهیه و با ترتیب انجام آن را بدهد. تصمیمات این قرض به اتفاق نظر دولتين از عایدات گمرکات یا عایدات دیگری که در اختیار دولت ایران باشد، تضمین می‌شود.

۵ دولت انگلستان با تصدیق کامل احتیاجات فوری دولت ایران به ترقی وسایل حمل و نقل که موجب تأمین و توسعه تجارت و جلوگیری از قحطی در مملکت می‌باشد، حاضر است که با دولت ایران موافقت نموده، اقدامات مشترکه ایران و انگلیس را راجع به تأسیس خطوط راه آهن و یا اقسام دیگر وسایل نقلیه تشویق نماید...

۶ دولتين توافق می‌نمایند در باب تعیین متخصصین طرفین برای تشکیل کمیته [ای] که تعرفه گمرکی را مراجعه و تجدید نظر نموده و با منافع حقه مملکتی و تمهید و توسعه وسایل ترقی آن تطبیق نماید (آیرونساید، خاطرات و سفرنامه آیرونساید در ایران، به ضمیمه اسناد و مکاتبات سیاسی وزارت خارجه انگلستان...، ص ۸۱).

منطق و فلسفه طراحی درس

سال‌های پس از پایان جنگ جهانی اول، از اهمیت فوق‌العاده‌ای در تاریخ معاصر ایران برخوردار است. شرایط و اوضاع داخلی و خارجی به گونه‌ای پیش رفت که بستر و عوامل برای یک تغییر و تحول مهم سیاسی در ایران فراهم آمد و در نهایت به سقوط سلسله قاجار و روی کار آمدن حکومت پهلوی انجامید. از منظر آموزشی و یادگیری، کاوش دربارهٔ زمینه‌ها، علل و عوامل درونی و بیرونی که باعث چنین تحول سیاسی عمیقی در کشور شد، حائز اهمیت است و ارزش مطالعاتی فراوانی دارد. از سوی دیگر، حکومت جدید و به ویژه مؤسس آن، یعنی رضا شاه پهلوی، سیاست داخلی و خارجی کاملاً متفاوتی نسبت به حاکمان قاجاری اتخاذ کرد و اقدامات و برنامه‌های زیادی را در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و آموزشی به اجرا درآورد که آثار و پیامدهایی برجای گذاشت. از این رو، کاوش در علل، عوامل، آثار و پیامدهای این اقدامات و برنامه‌ها، فرصت مطلوبی برای تفکر و تأملات تاریخی و تجزیه و تحلیل رویدادها و تحولات دوره معاصر برای دانش‌آموزان فراهم می‌آورد.

هدف‌ها و انتظارات

هدف کلی :

- با بهره‌گیری از شواهد و مدارک تاریخی، زمینه‌ها و علل داخلی و خارجی تغییر حکومت از قاجاریه به پهلوی و نیز آثار و نتایج مهم‌ترین اقدامات رضاشاه را در ابعاد سیاسی، نظامی، عمرانی، اقتصادی، علمی، آموزشی و فرهنگی شناسایی و تحلیل کنند.

هدف‌های جزئی :

- شناخت زمینه‌ها، علل و عوامل داخلی و خارجی کودتای ۱۲۹۹؛
- شناسایی و ارزیابی اثرات اقدامات مهم سیاسی و نظامی رضاخان در دوران تصدی وزارت جنگ و نخست‌وزیری؛

- ارزیابی شیوه انتقال قدرت از احمدشاه قاجار به رضاشاه پهلوی؛
- تجزیه و تحلیل ساختار قدرت و روش کشورداری در زمان رضاشاه؛
- شناخت اقدامات مهم رضاشاه در زمینه تشکیلات نظامی؛
- ارزیابی برنامه‌ها، هدف‌ها و اقدامات شاخص حکومت رضاشاه در حوزه اقتصادی؛
- شناسایی و تحلیل هدف‌های حکومت رضاشاه از یک‌شکل کردن لباس و کشف حجاب؛
- شناخت ابعاد و آثار حکومت پهلوی در عرصه علمی و آموزشی در دوران رضاشاه؛
- مقایسه سیاست مذهبی رضاشاه در دوران پیش از پادشاهی و پس از آن؛
- تجزیه و تحلیل علل و عوامل مؤثر بر گرایش حکومت رضاشاه به آلمان هیتلری.

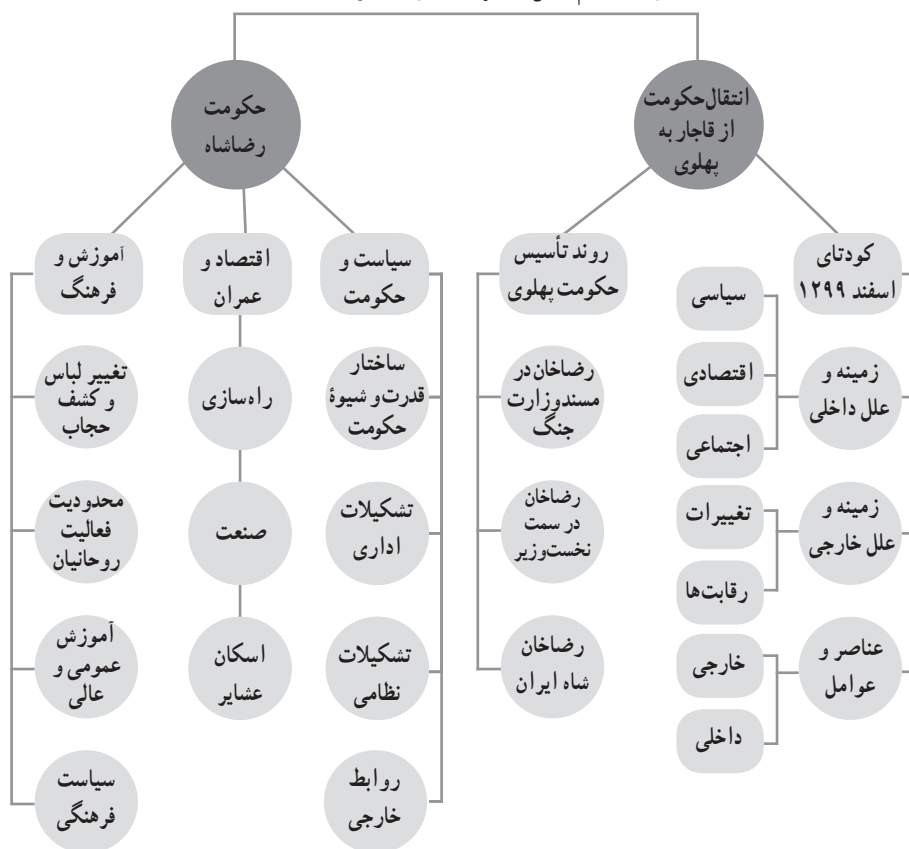
انتظارهای عملکردی

انتظار می‌رود دانش‌آموزان در پایان تدریس درس بتوانند :

- ✓ زمینه‌ها و عوامل داخلی و خارجی مؤثر بر وقوع کودتای ۱۲۹۹ را شناسایی و تحلیل کنند.
- ✓ مهم‌ترین اقدامات رضاخان در دوران وزارت جنگ و نخست‌وزیری را فهرست کنند و تأثیر آنها را بر وضعیت ایران شرح دهند.
- ✓ به بیان و نقد چگونگی خلع احمدشاه و به سلطنت رسیدن رضاخان بپردازند.
- ✓ ساختار و شیوه اعمال قدرت در دوران رضاشاه را تجزیه و تحلیل کنند.
- ✓ هدف‌ها، اقدام‌ها و نتایج مهم حکومت رضاشاه را در زمینه تشکیلات نظامی شرح دهند.
- ✓ هدف‌ها و اقدام‌های شاخص حکومت رضاشاه را در ابعاد اقتصادی بیان دارند.
- ✓ انگیزه و هدف‌های حکومت رضاشاه را از یک‌شکل کردن لباس و کشف حجاب توضیح دهند.

- ✓ ابعاد و آثار اقدامات حکومت رضاشاه در زمینه علمی و آموزشی را شرح دهند.
- ✓ سیاست مذهبی رضاشاه پیش از پادشاهی و در دوران پادشاهی را مقایسه کنند.
- ✓ علت و پیامد سیاست گرایش رضاشاه به آلمان را توضیح دهند.

شبکه مفاهیم درس ۷ (ایران در دوره حکومت رضاشاه)

جدول سال‌شمار رویدادهای مهم تاریخ ایران از ۱۲۹۹ تا ۱۳۲۰ش

سال	رویداد
۱۲۹۹	برکناری فرماندهان روسی نیروی قزاق و سپردن فرمان‌دهی آن به صاحب‌منصبان ایرانی تحت نظارت افسران انگلیسی (آبان)؛ حرکت نیروهای قزاق به فرماندهی میرنچ رضاخان از قزوین به تهران (۲۹ بهمن)؛ تصرف ادارات دولتی و مراکز حساس پایتخت توسط قزاق‌ها (۳ اسفند)؛ انتصاب میرنچ رضاخان از طرف احمدشاه به منصب سرداری و فرمان‌دهی نیروهای قزاق؛ صدور فرمان رئیس‌الوزرای سید ضیاءالدین طباطبائی (۴ اسفند)؛ ابلاغ پیمان دوستی ایران و شوروی (۱۲ اسفند)
۱۳۰۰	لغو قرارداد ۱۹۱۹ از سوی سیدضیاء؛ انتصاب رضاخان به وزارت جنگ (اردیبهشت)؛ برکناری سیدضیاء و انتصاب میرزا احمد قوام‌السلطنه به رئیس‌الوزرای (خرداد)؛ نافرمانی کلنل محمدتقی‌خان پسیان نسبت به دولت مرکزی در خراسان (خرداد)؛ کشته شدن پسیان و پایان قیام او در خراسان (مهر)؛ کشته شدن میرزا کوچک‌خان و پایان نهضت جنگل (مهر)؛ انحلال نیروی پلیس جنوب توسط رضاخان سردار سپه (آذر)؛ ارتقای سردار سپه به درجهٔ امیرلشکری توسط احمدشاه؛ کناره‌گیری قوام و انتصاب میرزا حسن‌خان مشیرالدوله به رئیس‌الوزرای (دی و بهمن)؛ مسافرت احمدشاه به اروپا (بهمن)
۱۳۰۱	استعفای مشیرالدوله و انتصاب قوام‌السلطنه به رئیس‌الوزرای (خرداد)؛ سرکوب شورش برخی عشایر لرستان و از میان برداشتن اسماعیل خان سمیتقو یاغی در آذربایجان (تیر و مرداد)؛ بازگشت احمدشاه از سفر اروپا (آذر)؛ استعفای قوام و صدور فرمان رئیس‌الوزرای میرزا حسن مستوفی‌الممالک (بهمن)
۱۳۰۲	استعفای مستوفی‌الممالک و رئیس‌الوزرا شدن مشیرالدوله (خرداد)؛ استعفای مشیرالدوله و صدور فرمان رئیس‌الوزرای سردار سپه (آبان)؛ مسافرت احمدشاه به اروپا (آبان)؛ تظاهرات در تهران برای تغییر نظام سیاسی از پادشاهی به جمهوریت (اسفند)
۱۳۰۳	جلسهٔ بی‌نتیجهٔ مجلس برای اعلام جمهوریت؛ انصراف سردار سپه از جمهوریت پس از ملاقات با علما در قم؛ درگذشت محمدعلی میرزا قاجار، پادشاه مخلوع در پاریس (فروردین)؛ رأی اعتماد مجلس به سردار سپه پس از استیضاح دولت توسط آیت‌الله مدرس و همفکرانش (مرداد)؛ پایان دادن به نافرمانی و خودمختاری طلبی شیخ‌خزل در خوزستان توسط سردار سپه (آبان و آذر)؛ گرفتن مقام فرماندهی کل قوا از احمدشاه و واگذاری آن به سردار سپه از سوی مجلس شورای ملی (بهمن)
۱۳۰۴	اصلاح تقویم هجری شمسی و رسمیت آن (فروردین)؛ تأسیس اولین بانک ایرانی؛ لغو القاب و عناوین و الزام افراد به برگزیدن نام و نام‌خانوادگی (اردیبهشت)؛ تصویب قانون خدمت سربازی اجباری (خرداد)؛ تظاهرات علیه قاجاریه و احمدشاه در شهرهای مختلف (مهر)؛ تصویب مادهٔ واحدهٔ خلع احمدشاه و سپردن حکومت موقت به سردار سپه در مجلس (آبان)؛ تشکیل مجلس مؤسسان و انتقال سلطنت به رضاشاه پهلوی (آذر)

۱۳۰۵	تاجگذاری رضاشاه (اردیبهشت)؛ ترور نافرجام مدرس (آبان)؛ انحلال تشکیلات قضایی و اداری وزارت عدلیه و تصویب لایحه تشکیلات قضایی جدید (بهمن و اسفند)
۱۳۰۶	افتتاح وزارت عدلیه و محاکم قضایی جدید؛ لغو قضاوت کنسولی (کاپیتولاسیون) در ایران (اردیبهشت)؛ اجباری شدن کلاه جدیدی با عنوان کلاه پهلوی (تیر)؛ تصویب قانون اجباری شدن ورزش در مدارس (شهریور)؛ لغو امتیاز حفاری فرانسه در ایران (مهر)؛ اعتراض علما به رهبری حاج آقا نورالله اصفهانی به قانون خدمت سربازی اجباری، ضرب و شتم مخالفان توسط رضاخان (آذر)
۱۳۰۷	تصویب قانون اعزام محصل به خارج (خرداد)؛ تأسیس بانک ملی ایران (شهریور)؛ اعزام ۱۱۰ نفر از محصلان به اروپا؛ دستگیری و تبعید آیت‌الله مدرس به خواف (مهر)؛ تصویب لایحه منع فروش برده؛ امضای قرارداد تجاری، گمرکی و دریانوردی میان ایران و آلمان (بهمن)؛ شورش ایل قشقایی در فارس (اسفند)
۱۳۰۸	شورش عشایر بختیاری (خرداد)؛ فرونشستن شورش ایلات و عشایر فارس و بختیاری (مرداد)؛ اعزام ۸۲ نفر از محصلان به اروپا (شهریور)؛ تأسیس و شروع به کار مدرسه عالی فلاحت (آذر)؛ افتتاح راه آهن خوزستان (دی)؛ درگذشت احمدشاه در پاریس (اسفند)
۱۳۰۹	شبیخون عشایر بویراحمادی به نیروهای دولتی (تیر)؛ تسلیم شدن عشایر بویراحمادی؛ اعزام ۸۲ نفر از محصلان به اروپا (شهریور)؛ تصویب قانون حفظ آثار ملی (آبان)؛ تصویب قانون انحصار تجارت خارجی (اسفند)
۱۳۱۰	افتتاح مدرسه عالی مهندسی (مهر)؛ امضای قرارداد مودت و تجارت میان ایران و شوروی (آبان)
۱۳۱۱	تبدیل واحد پول ایران از قران به ریال (فروردین)؛ اعزام ۱۰۰ نفر محصل به اروپا (شهریور)؛ تصویب قانون اوزان و مقیاس‌ها؛ افتتاح راه آهن بندر شاهپور (امام کنونی) به صالح آباد (آبان)؛ لغو قرارداد داری از سوی رضاشاه (آذر)؛ برکناری و تحت نظر گرفتن تیمورتاش وزیر مقتدر دربار (دی)
۱۳۱۲	تصویب قرارداد جدید نفتی ایران و انگلستان (اردیبهشت)؛ افتتاح جاده چالوس (آذر)
۱۳۱۳	اعدام تعدادی از سران ایلات بختیاری، قشقایی و بویراحمادی (فروردین)؛ تصویب قانون تأسیس دانشگاه تهران؛ مسافرت رضاشاه به ترکیه (خرداد و تیر)؛ برگزاری کنگره و جشن هزارمین سال تولد فردوسی در تهران با حضور مستشرقان و دانشمندانی از کشورهای مختلف (مهر)؛ آغاز بنای ساختمان دانشگاه تهران (بهمن)
۱۳۱۴	ممنوع شدن استفاده از ماه‌های قمری در تقویم رسمی (فروردین)؛ تأسیس فرهنگستان ایران (اردیبهشت)؛ تغییر کلاه پهلوی به کلاه شاپو (خرداد)؛ قیام گوهرشاد در اعتراض به لباس متحدالشکل و کلاه شاپو؛ سرکوب خونین قیام گوهرشاد (تیر)؛ کشف حجاب در ایران (دی)
۱۳۱۵	افتتاح راه آهن تهران-شمال (اردیبهشت)؛ خودکشی علی اکبر داور یکی از پایه‌های اساسی پادشاهی رضاشاه (بهمن)
۱۳۱۶	بازداشت ۵۳ نفر به اتهام فعالیت کمونیستی (فروردین)؛ امضای پیمان سعدآباد میان ایران، افغانستان، ترکیه و عراق (تیر)؛ شهادت آیت‌الله مدرس توسط مأموران شهربانی در کاشمر (آذر)؛ تصویب قانون تقسیمات کشوری؛ مرگ فیروز فیروز (نصرت‌الدوله) در زندان (دی)

۱۳۱۷	افتتاح تونل کندوان (فروردین)؛ گشایش راه آهن سراسری ایران (شهریور)
۱۳۱۸	حرکت اولین قطار مسافری از تهران به اهواز (فروردین)؛ اعلام بی‌طرفی ایران پس از شروع جنگ جهانی دوم (شهریور)؛ قتل فرخی یزدی شاعر و روزنامه‌نگار منتقد در زندان (مهر)؛ امضای عهدنامه بازرگانی و کشتی‌رانی میان ایران و شوروی (اسفند)
۱۳۱۹	تأسیس رادیوی تهران (اردیبهشت)؛ بازداشت دکتر مصدق (تیر)؛ درگذشت کمال‌الملک (مرداد)؛ گشایش راه آهن تهران - زنجان (مهر)
۱۳۲۰	افتتاح راه آهن تهران - شاهرود (خرداد)؛ تهاجم ارتش آلمان به شوروی؛ پاسخ منفی دولت ایران به درخواست انگلستان و شوروی برای اخراج آلمانی‌ها (تیر و مرداد)؛ هجوم نیروهای متفقین از زمین، هوا و دریا به خاک ایران؛ استعفای علی‌مصور از نخست‌وزیری و انتصاب محمدعلی فروغی به جای او؛ اعلان ترک مخاصمه از سوی دولت ایران؛ استعفای رضاشاه و به سلطنت رسیدن پسرش محمدرضا؛ تبعید رضاشاه از ایران (شهریور)

مرور فعالیت‌ها

فعالیت ۱

منطق و روش اجرا : این فعالیت، فعالیتی راهبردی و مهم در آموزش و یادگیری درس تاریخ محسوب می‌شود. زیرا مقاطعی از تاریخ ایران که سلسله‌ای سرنگون یا ساقط می‌شود و سلسله حکومت جدیدی جای آن را می‌گیرد، حائز اهمیت فراوان برای کاوش و پژوهش درباره زمینه‌ها و علل فراز و فرودهای سیاسی و تأمل و تفکر در شیوه‌های انتقال قدرت از خاندانی به خاندان دیگر است.

به منظور آنکه بحث و گفت‌وگوی کلاس روند منطقی و نتیجه‌بخشی داشته باشد، دانش‌آموزان را راهنمایی کنید و از آنان بخواهید با توجه به آنچه که پیش از این خوانده و یاد گرفته‌اند، به گذشته نظر کنند و فرایندهای ظهور و سقوط سلسله‌های پیشین و شیوه‌های انتقال قدرت سیاسی را در ایران مورد امعان نظر قرار دهند. تمرکز آنان را بر سلسله‌های قاجار، زندیه، افشاریه و صفویه معطوف سازید که از طریق لشکرکشی و جنگ به محوریت نیروهای ایلی، حکومت وقت را به زیر کشیدند و قدرت را به دست گرفتند. سپس دانش‌آموزان را ترغیب کنید که بر مبنای اطلاعات و آموخته‌های پیشین خود درباره چگونگی سقوط سلسله قاجاریه و روی کار آمدن حکومت پهلوی اظهار نظر کنند و روند انتقال قدرت از قاجار به پهلوی را با تغییر سلسله‌ها در گذشته مقایسه کنند و شباهت و یا تفاوت آن را توضیح دهند.

در واقع هدف از طراحی این فعالیت آن است که موقعیتی به وجود آید تا دانش‌آموزان با تمرکز

روی موضوع مهم و کلیدی فرایند انتقال قدرت سیاسی از خاندانی و سلسله‌ای به خاندان و سلسله‌ای دیگر در تاریخ ایران، دربابند این انتقال با چه سازوکاری انجام می‌شده؟ و در دوره معاصر چه تغییر و تحولی در این فرایند صورت گرفته است؟ چرا که به واسطه دگرگونی‌های اساسی که در ساختار سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و روابط خارجی ایران در دوره قاجار به ویژه به دنبال وقوع انقلاب مشروطه صورت گرفت، روند سقوط قاجاریه و تأسیس حکومت پهلوی، با فراز و فرودهای سیاسی تاریخ ایران در دوران پیش از آن تفاوت اساسی داشت.

اگرچه کودتای ۱۲۹۹، به گونه‌ای زمینه را برای برکناری احمدشاه قاجار و به قدرت رسیدن رضاشاه پهلوی در ایران فراهم آورد، اما انتقال قدرت معمولاً با استفاده از سازوکارهای سیاسی و اداری برآمده از نظام مشروطه، مانند مجلس شورای ملی، مجلس مؤسسان، تبلیغات رسانه‌ای (روزنامه‌ای)، فعالیت حزب‌ها و تشکل‌های سیاسی، و تظاهرات و میتینگ‌های خیابانی شکل گرفت. علاوه بر آن، انتقال قدرت از قاجاریه به پهلوی از حیث ترکیب نیروهای نظامی دخیل در ماجرا نیز تفاوت بارزی با جابه جایی قدرت سیاسی در دوران پیش از آن داشت که این هم نتیجه و پیامد تحولات ساختاری ایران در عصر قاجار محسوب می‌شود. سلسله‌های قاجاریه، زنده، افشاریه و حتی صفویه و حکومت‌های پیش از آن، با زور شمشیر جنگاوران ایلات و عشایر مختلف قدرت را به دست گرفتند، اما نیروها و عناصر نظامی که با حضور در کودتای ۱۲۹۹ و پشتیبانی‌های بعدی از رضاخان سردار سپه به نوعی او را در رسیدن به قدرت کمک کردند، نه جنگاوران ایلات، بلکه اعضای ارتش دائم و منظمی بودند که از دولت مرکزی حقوق می‌گرفتند و تحت فرمان آن بودند.

فعالیت ۲

منطق و روش اجرا: همکاران ارجمند توجه داشته باشید، در فراز و فرودهای سیاسی و اجتماعی به خصوص ظهور و سقوط حکومت‌ها، نباید صرفاً به تبیین نقش و عملکرد نیروها و جریان‌های حاضر در صحنه سیاسی و نظامی بسنده کرد، بلکه باید توجه دانش‌آموزان را به زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی که بستر را برای فعالیت سیاست‌مداران و نظامیان فراهم آورد و بر موفقیت و یا ناکامی آنان تأثیرگذار بود، جلب کرد.

از دانش‌آموزان بخواهید، شرایط و فضای اجتماعی ایران را در هنگامه انتقال قدرت از قاجار به پهلوی با توجه به پیش‌آموخته‌هایشان و مطالبی که در درس‌های ۵ و ۶ کتاب تاریخ ۳ خوانده‌اند،

تحلیل کنند. جریان بحث را با توضیحات روشن و یا طرح پرسش‌های مناسب به گونه‌ای پیش ببرید که دانش‌آموزان برای ارزیابی وضعیت اجتماعی ایران در زمانی که رضاخان سردار سپه در تکاپوی برکناری احمدشاه قاجار و به دست گرفتن قدرت بود، بر مباحث و موضوع‌هایی مانند ناکامی نظام سیاسی در محقق ساختن هدف‌ها و آرمان‌های انقلاب مشروطه، سرخوردگی مردم، تزلزل و ضعف دولت مرکزی، بی‌ثباتی سیاسی، ناامنی و بروز هرج و مرج در بیشتر مناطق کشور، گسترش خطر تجزیه و تفرقه، رکود اقتصادی، جنگ جهانی اول و اشغال ایران، فلاکت اقتصادی حاصل از جنگ و اشغالگری و سوء مدیریت کشور تمرکز کنند.

ضمائم و ملحقات

۱- قرارداد ۱۹۲۱ ایران و شوروی

فصل اول: دولت شوروی روسیه رسماً اعلان می‌نماید که از سیاست جابرا نه‌ای که دولت‌های مستعمراتی روسیه نسبت به ایران تعقیب می‌نمودند، قطعاً صرف‌نظر می‌نماید. نظر به آنچه گفته شد، دولت شوروی روسیه تمام معاهدات و مقاولات و قراردادها را که دولت تزاری روسیه با ایران منعقد نموده و حقوق ملت ایران را تضییع می‌نمود، ملغاً و از درجه اعتبار ساقط شده اعلان می‌نماید.

فصل دوم: مطابق اصول مذکوره در فصل‌های اول و چهارم این معاهده، دولت شوروی روسیه استنکاف خود را از مشارکت در هر نوع اقدامی که منجر به تضعیف و محفوظ نماندن سیادت ایران بشود، اعلان نموده و کلیه معاهدات و قراردادهایی را که دولت سابق روسیه با ممالک ثالثی به ضرر ایران و راجع به آن منعقد نموده است، ملغاً و از درجه اعتبار ساقط می‌داند.

فصل سوم: دولتین ایران و شوروی رضایت می‌دهند که سرحد مابین ایران و روسیه را مطابق تعیین کمیسیون سرحدی ۱۸۸۱ تصدیق و رعایت نمایند. ضمناً به واسطه عدم میلی که دولت شوروی روسیه از استفاده از ثمره سیاست غاصبانه دولت تزاری سابق روسیه دارد، از انتفاع از جزایر آشوراده و جزایر دیگری که در سواحل ولایت استرآباد ایران واقع می‌باشند، صرف‌نظر کرده و همچنین قریه فیروزه را با اراضی مجاوره آن که مطابق قرارداد ۲۸ می ۱۸۹۳ از طرف ایران به روسیه انتقال داده شده است، به ایران مسترد می‌دارد.

دولت ایران از طرف خود رضایت می‌دهد که شهر سرخس معروف به سرخس روس یا سرخس

کهنه با اراضی مجاور آنکه منتهی به رودخانه سرخس می‌شود، در تصرف روسیه باقی بماند. طرفین با حقوق مساوی از رودخانه اترک و سایر رودخانه‌ها و آب‌های سرحدی بهره‌مند خواهند شد و ضمناً برای تنظیم قطعی مسئله انتفاع از آب‌های سرحدی و برای حل اختلافات مرزی و اراضی، کمیسیونی مرکب از نمایندگان ایران و روسیه معین خواهد شد.

فصل چهارم : با تصدیق اینکه هریک از ملل حق دارد مقدرات سیاسی خود را بلامانع و آزادانه حل نماید، هریک از طرفین این معاهده از مداخله در امور داخلی طرف مقابل صرف نظر کرده و جداً خودداری خواهد نمود.

فصل پنجم : طرفین معظمین متعاهدین تقبل می‌نمایند که :

۱ از ترکیب و یا توقف تشکیلات و یا دستجات (گروه‌ها) به هر اسم که نامیده شوند و یا اشخاص منفرد که مقصود تشکیلات و اشخاص مزبوره مبارزه با ایران و روسیه و همچنین با ممالک متحده با روسیه باشد، در خاک خود ممانعت نمایند و همچنین از گرفتن افراد قشونی و یا تجهیزات نفرات برای صفوف قشون و یا قوای مسلحه تشکیلات مزبوره در خاک خود ممانعت نمایند.

۲ به کلیه ممالک و یا تشکیلات قطع نظر از اسم آن تشکیلات که مقصودشان مبارزه با متعاهد معظم باشد، نباید اجازه داده شود که به خاک هریک از طرفین عهدنامه تمام آنچه را که ممکن است بر ضد متعاهد دیگر استعمال شود، وارد نموده و یا عبور دهند.

۳ با تمام وسایلی که به آن دسترس باشد، از توقف قشون و یا قوای مسلحه مملکت ثالث دیگری در صورتی که احتمال برود توقف قوای مزبوره باعث تهدید سرحدات و یا منافع و یا امنیت متعاهد دیگر می‌شود، باید در خاک خود و متحدین خود ممانعت نماید.

فصل ششم : طرفین موافقت حاصل کردند که هرگاه ممالک ثالثی بخواهند به وسیله دخالت مسلحه سیاست غاصبانه را در خاک ایران مجری دارند یا خاک ایران را مرکز حملات نظامی بر ضد روسیه قرار دهند و اگر ضمناً خطری سرحدات دولت جمهوری اتحادی شوروی روسیه را تهدید کند و ایران خودش نتواند این خطر را رفع نماید، دولت شوروی حق خواهد داشت قشون خود را به خاک ایران وارد نماید تا اینکه برای دفاع از خود اقدامات لازمه نظامی را به عمل آورد. دولت شوروی روسیه متعهد است که پس از رفع خطر بلاد رنگ قشون خود را از حدود ایران خارج نماید.

فصل هفتم : نظر به اینکه ملاحظات مذکوره در فصل ششم می‌توانند همچنین در باب امنیت در بحر خزر مورد پیدا نمایند، لهذا طرفین موافق هستند که اگر در جزء افراد بحریه ایران اتباع ثالثی باشند که از بودن خود در بحری، ایران برای تعقیب مقاصد خصمانه نسبت به روسیه استفاده نمایند، دولت شوروی حق خواهد داشت که انفصال عناصر مضرة مزبوره را از دولت ایران بخواهد.

فصل هشتم : دولت شوروی روسیه از هر نوع حقوق خود نسبت به قروضی که دولت تزاری به ایران داده است، صرف نظر کرده و این گونه استقراض‌ها را فسخ شده و غیرقابل تأدیه می‌شمارد و همچنین دولت شوروی روسیه از تمام تقاضاهای راجع به انتفاع از عوائد مملکتی ایران که وثیقه استقراض‌های مذکوره بودند، صرف نظر می‌نماید.

فصل نهم : دولت شوروی روسیه تمام نقدینه و اشیای قیمتی و کلیه مطالبات و بدهی بانک استقراضی ایران را و همچنین کلیه دارایی منقول و غیرمنقول بانک مزبور را در خاک ایران به ملکیت کامل ایران واگذار می‌نماید.

توضیح آنکه در شهرهایی که مقرر است کنسولگری‌های روسیه تأسیس شوند و در آنجاها خانه‌های متعلقه به بانک استقراضی ایران وجود داشته و مطابق همین فصل، منتقل به دولت ایران می‌شود، دولت ایران رضایت می‌دهد که یکی از خانه‌ها را مجاناً برای استفاده مطابق انتخاب دولت شوروی روسیه برای محل کنسولگری روسیه واگذار نماید.

فصل دهم : دولت شوروی روسیه مؤسسات روسی ذیل را بلاعوض به ملکیت قطعی ملت ایران واگذار می‌نماید.

الف) راه‌های شوسه از انزلی به تهران و از قزوین به همدان، با تمام اراضی و ابنیه و اثاثیه متعلق به راه‌های مذکوره؛

ب) خطوط راه آهن از جلفا به تبریز و از صوفیان به دریاچه ارومیه، با تمام ابنیه و وسایل نقلیه و متعلقات دیگر؛

ت) اسکله‌ها و انبارهای مال‌التجاره و کشتی‌های بخاری و کرجی‌ها و کلیه وسایل نقلیه در دریاچه ارومیه با تمام متعلقات آنها؛

ث) تمام خطوط تلگرافی و تلفونی با تمام متعلقات و ابنیه و اثاثیه که در حدود ایران به توسط دولت سابق تزاری ساخته شده است.

ج) بندرانزلی (بر) با انبارهای مال التجاره و کارخانه چراغ برق و سایر ابنیه.

فصل یازدهم: فصل هشتم عهدنامه ترکمانچای که حق داشتن کشتی نظامی را در دریای خزر از ایران سلب نموده بود، از درجه اعتبار ساقط است. لهذا طرفین رضایت می‌دهند که از زمان امضای این معاهده، هر دو کشور بالسویه حق کشتی‌رانی آزاد در زیر بیرق‌های خود در بحر خزر داشته باشند.

فصل دوازدهم: دولت شوروی روسیه پس از آنکه رسماً از استفاده از فواید اقتصادی که مبتنی بر تفوق نظامی بوده، صرف‌نظر نمود، اعلان می‌نماید که علاوه بر آنچه در فصول نه و ده ذکر شد، سایر امتیازات نیز که دولت سابق تزاری عنقا برای خود و اتباع خود از دولت ایران گرفته بود، از درجه اعتبار ساقط می‌باشند.

دولت شوروی روسیه از زمان امضای این عهدنامه تمام امتیازات مذکوره را اعم از آنکه به موقع اجرا گذارده شده باشند و تمام اراضی را که به واسطه آن امتیازات تحصیل شده‌اند، به دولت ایران که نماینده ملت ایران است، واگذار می‌نماید.

از اراضی و مایملکی که در ایران متعلق به دولت تزاری سابق بوده، محوطه سفارت روس در تهران و در زرگنده با تمام ابنیه و اثاثیه موجوده در آنها و همچنین محوطه‌ها و ابنیه و اثاثیه جنرال کنسول‌گری‌ها و ویس کنسول‌گری‌های سابق روسیه در ایران در تصرف روسیه باقی بماند. توضیح آنکه دولت شوروی روسیه از حق اداره کردن قریه زرگنده که متعلق به دولت سابق تزاری بود، صرف‌نظر می‌نماید.

فصل سیزدهم: دولت ایران از طرف خود وعده می‌دهد که امتیازات و مایملکی را که مطابق این عهدنامه به ایران مسترد شده است، به تصرف و اختیار و یا استفاده هیچ دولت ثالث و اتباع دولت ثالثی واگذار ننموده و تمام حقوق مذکوره را برای رفاه ملت ایران محفوظ بدارد.

فصل چهاردهم: با تصدیق اهمیت شیلات سواحل دریای خزر برای اعاشه روسیه، دولت ایران پس از انقضای اعتبار قانونی تقبالات فعلی خود نسبت به شیلات مزبوره، حاضر است که با اداره ارزاق جمهوریت اتحادی اشتراکی شوروی روسیه قراردادی در باب صید ماهی با شرایط خاصی که تا آن زمان معین خواهد شد، منعقد نماید.

همچنین دولت ایران حاضر است که با دولت شوروی روسیه داخل مطالعه و سبیلی که حالیه نیز تا

رسیدن موقع شرایط مذکوره در فوق امکان رساندن مواد شیلات مزبوره را به روسیه در نظر ادارات ارزاق جمهوری اشتراکی روسیه تأمین بنماید، بشود.

فصل پانزدهم : دولت شوروی روسیه انحلال تمام هیئت‌های روحانی را که در ایران، دولت سابق تزاری تأسیس کرده بود، اعلان می‌نماید و اقدام خواهد نمود که بعدها از روسیه به ایران این گونه هیئت‌ها اعزام نشوند. دولت شوروی روسیه اراضی و ابنیه و دارایی هیئت ارتودکس را در ارومیه و همچنین تمام دارایی سایر مؤسسات سنخ هیئت مزبوره را بلاعوض به ملکیت دائمی ملت ایران که دولت ایران نماینده آن است، واگذار می‌نماید. دولت ایران اراضی و ابنیه و دارایی مزبور را به مصرف ساختن مدارس و سایر مؤسسات معارفی خواهد رساند.

فصل شانزدهم : نظر به مندرجات مراسله دولت شوروی به تاریخ ۲۵ ایون راجع به ابطال قضاوت کنسول‌ها، اتباع روسیه ساکن ایران و همچنین اتباع ایران ساکن روسیه از تاریخ امضای این معاهده دارای حقوق مساوی با سکنه محلی بوده و محکوم قوانین مملکت متوقف فیها خواهند بود و به تمام کارهای قضایی آنها در محاکم محلی رسیدگی خواهد شد.

فصل بیست و یکم : طرفین معظمتین متعاهدتین در اقل مدت پس از امضای این عهدنامه، اقدام در استقرار روابط تلگرافی و پستی مابین ایران و روسیه خواهند نمود؛ شرایط روابط مذکوره در قرارداد خاص پستی و تلگرافی معین خواهد شد.

فصل بیست و دوم : برای تثبیت روابط دوستانه هم‌جواری و تهیه موجبات درک حسن نیت همدیگر که پس از امضای این عهدنامه فی‌مابین برقرار می‌شود، هریک از طرفین در پایتخت طرف مقابل نماینده مختار خواهند داشت که چه در ایران و چه در روسیه دارای حق مصونیت خارج از مملکت (اکستری تورالیته) و سایر امتیازات مطابق قوانین بین‌المللی و عادات و همچنین قواعد و مقررات جاریه در مملکتین نسبت به نمایندگان سیاسی خواهند بود.

فصل بیست و چهارم : این عهدنامه باید در ظرف سه ماه تصدیق شود. مبادله تصدیق‌نامه‌ها در شهر تهران حتی‌الامکان در مدت قلیلی به عمل خواهد آمد.

۲- پیمان سعدآباد

پیمان سعدآباد همان عهدنامه عدم تعرض بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت پادشاهی افغانستان و دولت جمهوری ترکیه و دولت پادشاهی عراق است که مشتمل بر ۱۰ ماده بود و در تاریخ ۱۷ تیر ماه ۱۳۱۶ مطابق ۸ ژوئیه ۱۹۳۷ در قصر سعدآباد به امضا رسیده است. متن عهدنامه که در جلسه بیست و پنجم اسفند ماه ۱۳۱۶ به تصویب مجلس شورای ملی رسید، به شرح زیر است :

ماده ۱: دول متعاهد متعهد می‌شوند که سیاست عدم مداخله مطلق در امور داخلی یکدیگر را تعقیب نمایند.

ماده ۲: دول متعاهد معظمه صریحاً متقبل می‌شوند که مصونیت حدود مشترک یکدیگر را کاملاً محترم بشمارند.

ماده ۳: دول متعاهد معظمه موافقت می‌نمایند که در کلیه اختلافات بین‌المللی که با منافع مشترک آنها مربوط باشد، با یکدیگر مشورت نمایند.

ماده ۴: هریک از دول متعاهد در مقابل یکدیگر متقبل می‌شوند که در هیچ مورد خواه به تنهایی و خواه به معیت یک یا چند دولت دیگر، به هیچ گونه عملیات متجاوزانه بر علیه یکدیگر مبادرت ننمایند. عملیات ذیل تجاوز محسوب می‌شود :

اول - اعلان جنگ.

دوم - تهاجم به وسیله قوای مسلح یک مملکت، حتی بدون اعلان جنگ به خاک مملکت دیگر. سوم - حمله به وسیله قوای برّی و بحری یا هوایی حتی بدون اعلان جنگ به خاک یا به سفاین و یا به هواپیماهای مملکت دیگر.

چهارم - کمک یا همراهی مستقیم یا غیر مستقیم به متجاوز.

عملیات ذیل تجاوز محسوب نخواهند شد :

۱ اجرای حق دفاع مشروع، یعنی مقاومت در مقابل یک اقدام متجاوزانه به طوری که فوقاً

تعریف شد.

۲ اقدام در اجرای ماده ۱۶ میثاق جامعه ملل.

۳ اقدام در اثر تصمیم متخذ به توسط مجمع عمومی یا شورای جامعه ملل یا برای اجرای بند

۷ ماده (۱۵) میثاق جامعه ملل، مشروط بر اینکه در مورد اخیر، این اقدام بر ضد دولتی به عمل بیاید که بدو مبادرت به تجاوز نموده باشد.

۴ مساعدت به دولتی که مورد حمله و تهاجم یا اعلان جنگ یکی از دول متعاهد برخلاف مقررات عهدنامه تحریم جنگ مورخه ۲۵ اوت ۱۹۲۸ پاریس واقع شده باشد.

ماده ۵ : هرگاه یکی از دول متعاهد معتقد شود که ماده چهارم این عهدنامه نقض و یا در شرف نقض می باشد، بلافاصله موضوع را در پیشگاه شورای جامعه ملل مطرح خواهد ساخت. مقررات مذکوره در فوق لطمه ای به حق دولت مزبور دائر به اتخاذ هرگونه رویه که در این موقع لازم بداند، وارد نخواهد ساخت.

ماده ۶ : هرگاه یکی از دول متعاهد بر علیه دولت ثالثی مبادرت به تجاوز نماید، طرف دیگر می تواند بدون اطلاع قبلی این عهدنامه را نسبت به متجاوز فسخ بنماید.

ماده ۷ : هریک از دول متعاهد متقبل می شوند که در حدود سرحدات خود از تشکیل و یا عملیات دستجات مسلح و از ایجاد هرگونه هیئت و یا تشکیلات دیگری برای تخریب مؤسسات موجوده و یا برای اختلال نظم و امنیت هر قسمتی از خاک متعاهد دیگر (سرحدی یا غیر سرحدی) و یا برای واژگون ساختن طرز حکومت طرف دیگر جلوگیری نمایند.

ماده ۸ : نظر به اینکه دول متعاهد میثاق عمومی تحریم جنگ مورخه ۲۷ اوت ۱۹۲۸ را به رسمیت شناخته اند و به موجب میثاق مزبور، تسویه یا حل هرگونه اختلاف یا تنازع (قطع نظر از کیفیت یا منشأ آن) که ممکن است بین آنها بروز نماید، باید فقط به وسائل مسالمت آمیز به عمل آید، این مقررات را تأیید نموده و اعلام می دارند که به هر طریق مسالمت آمیزی که برای این منظور فعلاً بین دول متعاهد موجود و یا در آتیه موجود شود، متوسل خواهند شد.

ماده ۹ : هیچ یک از مواد این عهدنامه نمی تواند به هیچ وجه تعهداتی را که دول متعاهد به موجب میثاق جامعه ملل متقبل شده اند تضعیف نماید.

ماده ۱۰ : این عهدنامه که به زبان فرانسه نوشته شده، در چهار نسخه به امضا رسیده و هریک از دول متعاهد، دریافت یک نسخه آن را اعتراف می نمایند، برای مدت پنج سال منعقد می گردد.